

Bureaus voor ontmoeting met moslims

Rooms Katholieke Kerk in Nederland: Berry van Oers bvoers@rkk.nl

Postbus 13049 3507 LA Utrecht. tel. (+31)030-2326936

Rooms Katholieke Kerk in België: ROMC Kerkwerk Multicultureel

Samenleven, Huidevetterstr. 165, B10000 Brussel tel+3225028101

Protestantse Kerk in Nederland: Jan Post- Hospers, Postbus 8506,

RM Utrecht, tel 3503 tel (+31)030-8801880

Redactie

Alper Alasag

Ton Crijnen

Hans Haafkens

Simon Lambregs simon.lambregs@skynet.be

Nico Landman

Berry van Oers (kernredactie)

Piet Reesink (eindredactie) preesink@hetnet.nl

Gé Speelman

Esther Struikmans (kernredactie)

Abonnementen 2015

binnenland: 19,95 euro

buitenland : 25,25 euro

Losse nummers: 5,75

plus porti

Lay-out: P. Reesink

Website: www.begripmoslimschristenen.jouwweb.nl

Abonnementen worden telkens verlengd met het volgend kalenderjaar als opzegging niet heeft plaatsgevonden. Opzegging dient in het voorgaande jaar vóór 1 november te zijn geschied.

Administratie, abonnementen, nabestellingen

Secretariaat RK kerkgenootschap in Nederland, Financiële administratie,

Postbus 90.189, 4800 RN Breda secretariaat@bisdombreda.nl

Voor overname van artikelen is toestemming van de uitgever nodig.

Inleiding:

Door het ontstaan van IS laait de strijd tussen soennieten en sjiieten weer op in het Midden Oosten. Maar is en was dat overal zo? Hoe ontstond de splitsing tussen soennieten en sjiieten? Is er ontwikkeling mogelijk? De Libanees Joseph Alagha beschrijft de ontwikkeling van de sjiitische Hizbollah in Libanon. Ook in Nederland zijn er sjiieten. Annemeik Schlatmann laat zien hoe sjiitische jongeren omgaan in de praktijk met ethische problemen zoals het schudden van handen met een vrouw. Esther Struikmans interviewt een Iraans echtpaar dat al lang in Nederland woont. Het verschil tussen de jongeren en het oudere echtpaar is verrassend.

Een andere, kleinere groep van sjiieten is het strijdtoneel geworden tussen Saoedi Arabië en Iran : de Houti's in Jemen. Wie zijn zij?

Leerhuis, . Kardinaal Ouédraogo	bl. 48
Ontstaan van Hizbollah, K. Armstrong (samenvatting P.R.)	bl. 50
Hizbollah's nationale en regionale ambities, J. Alagha	bl. 54
Sjiieten in Nederland, A. Schlatmann	bl. 71
God is als een lamp, interview E. Struikmans met G. Khorasani	bl. 78
Sjiieten in Jemen, Catherine Shakdame	bl. 85
Boeken	bl. 91
In memoriam J. Waardenburg, J. Slomp	bl. 92

Leerhuis

Van 26-28 mei 2015 organiseerde het *Centre Panafricain de Prospective Sociale* in Benin een internationaal symposium over de interreligieuze en interculturele dialoog. Kardinaal Ouédraogo uit Burkina Faso sprak over dit onderwerp. Hierbij een greep uit enkele van zijn hoofdgedachten.

Dialoog en vrede

Volgens de kardinaal moet de dialoog ten dienste staan van de vrede. Degene die zich inzet voor de dialoog moet van drie waarheden overtuigd zijn. Er kan geen vrede tussen de naties zijn zonder vrede tussen de godsdiensten. Er kan geen vrede tussen de godsdiensten zijn zonder interreligieuze dialoog. Vrede wordt efficiënter en duurzamer bereikt door dialoog dan door militaire macht en afschrikking.

De dialoog die de kardinaal beoogt en die gebaseerd is op de ervaring van Burkina Faso, is die van het leven: wederzijdse gastvrijheid, actieve solidariteit, gezamenlijke inzet voor vrede.

Wederzijdse gastvrijheid

Om de ander te begrijpen moet men niet proberen hem te bezitten maar men moet zijn gastheer worden. Dat betekent dat we zelf de eerste stap moeten zetten. Allereerst in het gebed. Het is bij uitstek de plaats waar de ander wordt onthaald. Men maakt plaats voor God en de ander. Het gebed ontwaapt ons van onze vooroordelen en van geweld. In deze geest baden vertegenwoordigers van verschillende religies in Assisi samen met Johannes Paulus II in 1987.

In Burkina Faso hebben protestantse, katholieke en leiders van traditionele godsdiensten al enkele jaren de gewoonte om elkaar te bezoeken ter gelegenheid van feesten of rampen. Dit bevordert waardering en samenwerking.

De eerste stap zetten betekent tevens een bezoek brengen aan onze anders-gelovige broeders. Van verre zien we de andere als in een spiegel die misvormt. Een Tibetaan formuleerde het zo: “Van verre dacht ik een dier te zien. Dat dier kwam dichterbij en ik begreep dat het een mens was. Toen kwam hij nog dichterbij en ik ontdekte dat het een broeder was”. Wederzijdse gastvrijheid leert me de ander te ontdekken zoals hij is, ondanks verschil in cultuur en godsdienst. Juist die verschillen werken verrijkend.

Om zich in te zetten voor de dialoog van het leven door middel van gastvrijheid moeten we de volgende obstakels vermijden. Obstakels die te maken hebben met mijn grenzen, mijn zwakheden, mijn vooroordelen, mijn gereserveerdheid; obstakels die te maken hebben met de grenzen van vooroordelen en vijandigheid van de ander; obstakels die voortkomen uit de historische, geografische, poitieke en religieuze context.

De dialoog van de actieve solidariteit

Om vruchtbaar te zijn moet de dialoog rekening houden met verschillen en gebaseerd worden op een gemeenschappelijke basis: onze menselijke conditie. Onze menselijke conditie overstijgt culturen en godsdiensten. We moeten allen beseffen dat we als mens kwetsbaar zijn voor lijden en geweld. Eigen geluk is onmogelijk zonder anderen gelukkig te maken bijv. door te werken aan gerechtigheid, opvoeding, gezondheid, voedselvoorziening voor allen, vooral voor de armste, de verwaarloosde en de gemarginaliseerde mens. De kardinaal geeft een voorbeeld. Tijdens de hongersnood van 1969 heeft een katholieke missionaris, Lucien Bidaud, een interreligieuze vereniging opgericht van moslims en christenen, die zich nog steeds inzetten voor ontwikkeling en vrede.

Gezamenlijke inzet voor de vrede

Vrede is een gave van God maar ook een vrucht van mensenwerk. De volkswijsheid van de Afrikaanse savanne zegt: “Bij de familiebespreking wordt elk lid van de familie uitgenodigd”. Om verzoening, gerechtigheid en vrede, morele waarden in de politiek te bevorderen moeten alle religieuze en traditionele leiders samenwerken voor deze dienst aan de natie.

De kardinaal benadrukt het belang van gezin en onderwijs, verantwoordelijkheidsgevoel en van gemengde huwelijken.

Tot slot

In de regionale en internationale context waar conflicten, oorlogen en geweld steeds vaker gemotiveerd worden door de godsdienst, is de interreligieuze dialoog de koninklijke weg om in onze maatschappijen een cultuur van vrede in te richten. Hiervoor is een lange adem nodig want vrede vraagt een hoge prijs. De dialoog die nodig is is geen dialoog tussen godsdiensten maar een dialoog tussen gelovigen. We moeten werken aan ‘een beschaving van liefde’ (Johannes Paulus II), waar de mens steeds meer mens wordt en waar de waarden van waarheid, schoonheid, gerechtigheid de voedende humus vormen voor een persoonlijke en gemeenschappelijke integrale ontwikkeling.

Vertaling en samenvatting door P. Reesink

Ontstaan van Hizbollah

(naar Karin Armstrong, *In Naam van God*, religie en geweld, uitg. De Bezige Bij, Amsterdam, 2015, bl. 453-459.)

Vaak zijn de grenzen in Afrika en het Midden Oosten willekeurig getrokken door de kolonisators. Dit geldt ook voor Libanon, waar de sjiitische bevolkingsgroep in het onvruchtbare zuiden woonde, tussen Tyrus en Sidon, met weinig landbouw, onderwijs en gezondheidszorg. Libanon kent 18 etnisch-religieuze groepen, die elk verantwoordelijk zijn voor hun eigen welzijn en voorzieningen. De onderontwikkelde sjiieten, één van die achttien gemeenschappen, werden gedwongen van het platteland naar het rijke Beiroet te trekken, waar ze verkommerden in krottenwijken.

Maar in 1959 kwam er een briljante geestelijke uit het Iraanse Najaf, Musa al Sadr. Met behulp van een sjiitische bevrijdingstheologie slaagde hij erin

de politieke en maatschappelijke positie van deze groep drastisch te verbeteren. Hij transformeerde hun eeuwenoude ingetogenheid en passiviteit, uit noodzaak geboren als bescherming tegen Abassidische dictators, in actieve oppositie tegen feodale landheren. Samen met ayatollah Fadlallah zorgde hij voor sociale voorzieningen en een cultuur van onafhankelijkheid tegen het systematisch onrecht waaronder de sjiïeten in Libanon gebukt gingen.

Structureel geweld, de kloof tussen rijk en arm, te snelle verstedelijking, een onrechtvaardig sociaal stelsel, het voortslappend Arabisch-Israëliësch conflict, de aanwezigheid na 1969 van PLO bases in Libanon, een sterke bevolkings-toename, dit alles maakte van de sjiïtische islam een militante factie en had als gevolg een burgeroorlog (1975-1978).

Sadr richtte Libanese verzetsbrigades op (Amal). Deze brachten zowel de arme klassen als de geslaagde sjiïtische zakenlui bijeen om gezamenlijk met de druzen te vechten tegen de maronitische suprematie. De sjiïeten leden het meest onder de burgeroorlog: hun krottenwijken in Beiroet werden verwoest en duizenden moesten vanwege de strijd tussen Israël en de PLO vluchten, vooral na de inval van Israël in Zuid Libanon. Na de spoorloze verdwijning van Sadr, was Amal verdeeld tussen navolgingen van een vreedzame koers onder Nabih Berri en de hoger opgeleide ‘nieuwe mannen’ die Mohammad Fadlallah volgden, een geleerde met omstreden opvattingen over geweld: moslims moesten bereid zijn te vechten zoals Hoessein, de kleinzoon van de Profeet, in een strijd voor gerechtigheid. Geweld was nodig tegen onderdrukking om met waardigheid te overleven in een wereld van geweld. Sjiïeten moesten moderne technologie en economische successen gebruiken tegen onrecht, niet om een markteconomie te creëren zoals in het Westen maar een humane staat gebaseerd op waarden van de gemeenschap en zelfrespect. Geïnspireerd door de Iraanse revolutie richtte Fadlallah in 1979 Hizbollah op. Contacten tussen Libanon en Iran zijn oud. Al in de 16e eeuw hadden de Safaviden een beroep gedaan op sjiïtische geleerden in Libanon om in Iran een sjiïtisch rijk te vestigen. Hezbollah in Libanon trok vooral de aandacht in 1982 toen Israël Libanon binnenviel en de Ame-

rikanen een militaire interventie pleegden. Omdat de VS tegen Khomeini waren, Saddam Hoessein, Israel en de maronieten steunden, doodde

Hizbollah in oktober 1983 bij een zelfmoordaanslag 241 Amerikaanse en 58 Franse militairen van de vredesmacht in Beiroet. Volgens Fadlallah waren de sjiieten verwickeld in een ongelijke strijd en was de aanslag bedoeld om de buitenlandse bezetters te dwingen Libanon te verlaten. Het was volgens hem “een legitieme oorlogsvoering tegen de grootmachten van de wereld door onderdrukte moslims met primitieve en onconventionele middelen”. Het was voor het eerst dat zelfmoordacties en gijzelingen werden gepleegd uit religieuze motieven. De meeste van dit soort acties in de jaren tachtig werden gedaan door de seculiere Syrische Nationalistische Partij (22) en de Socialistische Baath-Partij (10). Hizbollah was verantwoordelijk voor 7 zelfmoordaanslagen.

De aanslagen en gijzelingen werden echter afgekeurd door het merendeel van de moslim geestelijken. Ook binnen de sjiiitische gemeenschap was er onenigheid over. Er was ook verzet in de dorpen tegen het opleggen van de islamitische wetgeving. Fadlallah begreep dat hij een andere koers moest varen. Hizbollah zwoer dus het terrorisme af en werd een politieke partij met verantwoording aan de kiezers. De partij richtte zich op maatschappelijk activisme en verandering aan de basis van de samenleving. Hizbollah leiders werden opgeleid om buiten ‘het gekoloniseerde brein’ te denken. In de dorpen werkt men in groepen van onderop waarin iedereen respect geeft en krijgt en zich gewaardeerd en nuttig voelt. Na de oorlog met Israel (2006) concentreert Hizbollah zich op woedebeheersing: “We willen de woede van een destructieve actie omzetten tot iets wat politiek nut heeft- de opbouw van verzet misschien- of een voor de maatschappij constructieve activiteit”. In die asymmetrische oorlog met Israel had Hizbollah tunnels en bunkers aangelegd, bestand tegen luchtaanvallen. Daarna voerden ze langdurige raketaanvallen op Israel uit met het doel Israel te dwingen tot een invasie. Daarna voerden ze in een guerilla-oorlog met bazooka’s aanvallen uit op Israelische tanks. Ze hadden zich ook bekwaamd in inlichtingenwerk en pr. Hun strategie zegevierde want Israel moest zich terugtrekken. Conclusie: men kan een vijand ook weerstaan met andere middelen dan terrorisme.

Hizbollahs nationale en regionale ambities

door prof. J. Alagha

Joseph Alagha is professor politicologie aan de Haigazian Universiteit van Beiroet in de Libanon. Hij is de auteur van vier peer-reviewed academische boeken (2013, 2011, 2011, 2006), waarvan de laatste drie gepubliceerd werden door Amsterdam University Press. Alagha is een productieve schrijver op het gebied van islamitische bewegingen en democratiserings- en bevrijdingsprocessen in het Midden Oosten en Noord Afrika (MENA). Momenteel is hij bezig met een onderzoek naar mobilisatie en uitvoerende kunsten in MENA.

Inleiding

Onderstaand artikel belicht de verandering die Hizbollah heeft gekend in de laatste 30 jaar. Deze Libanese verzetsbeweging wijzigde haar ideologie en militair karakter van de jaren tachtig, toen ze het politieke systeem nog verketterde en de Libanese staat als afvallig beschouwde. Die verandering bestond in een geleidelijke integratie in het politieke systeem en vond plaats vanaf het einde van de burgeroorlog in 1990 en met het aanvaarden van de Ta'if-overeenkomst, ondertekend in Saoedi-Arabië, die Libanons nieuwe grondwet werd. Binnen de grenzen van haar nieuwe openheid, zo is de strekking van dit artikel, begon Hizbollah haar integratiepolitiek in het begin van de jaren negentig tot op de dag van vandaag, door een bona fide politieke verschuiving, die enerzijds vasthoudt aan de retoriek van de Iraanse wilayat al faqih (de uitoefening van de macht door de grootayatollah) en anderzijds er afstand van neemt door een alternatieve uitleg, rechtvaardiging en herinterpretatie van dit begrip. Zo kan Hizbollah gebeurtenissen duiden en interpreteren en consequent reageren op deze veranderingen door zich te baseren op de complexiteit, de flexibiliteit en het pragmatisme van de sjiitische jurisprudentie om zo het gedrag van de partij te legitimeren. De auteur vraagt zich af of deze nieuwe nationale openheid van Hizbollah wordt omgezet in een werkelijk project of dat het een verkapte poging is om van onderop te islamiseren.

Op regionaal niveau vecht Hizbollah, in het kielzog van de Arabische revoluties, samen met het Syrische Alawitische (sjiitische) regime en verleent lo-

gistische steun aan Irakese en Jemenitische gewapende milities, terwijl ze tegelijkertijd zich opwerpt als de beschermer van de minderheden, vooral van de christenen, die in deze landen wonen. Men kan zich dus terecht afvragen wat Hizbollah's nationale en regionale ambities zijn.

Hizbollah's nationale ambities: controle over het politieke system.

De Libanese verzetsbeweging Hizbollah ('de partij van God') is berucht vanwege haar militante imago. Vanaf het begin is Hizbollah erop gericht het Libanese politieke systeem te controleren, aanvankelijk via een revolutionair proces van bovenaf, met als doel het verkrijgen van macht door militair geweld.

Regionaal en internationaal is Hizbollah's reputatie als een islamitische verzetsbeweging in diskrediet gebracht door de beschuldiging van het Westen van terroristische operaties van wereldwijde omvang, waarvan de meerderheid werd geclaimd door de *Islamitische Jihâd*. Enkele van de aanslagen die door Hizbollah waren uitgevoerd en die wereldwijd de aandacht trokken waren de zelfmoordaanlagen op de Amerikaanse ambassade in Beiroet op 18 april 1983 en 20 september 1984; de twee aanslagen van 23 oktober 1983 die leidden tot de dood van 241 Amerikaanse mariniers en 58 Franse parachutisten; de bomaanslag op 17 maart 1992 op de Israelische ambassade in Buenos Aires en het vasthouden van Westerse gijzelaars.

De Israelische en de Amerikaanse regering stellen dat het Islamitisch Verzet van Hizbollah een semi-clandestiene organisatie is en dat de *Islamitische Jihâd* zijn clandestiene vleugel vormt. In een poging de beschuldigingen van terrorisme te bestrijden verwoorden de ideologen, leiders en intellectuelen van Hizbollah een consensus die categorisch en consequent iedere verbinding ontkent met de *Islamitische Jihâd* of met aanslagen die door deze groepering zijn opgeëist als komende van Hizbollah. Dit militantisme bleek contraproductief in de jaren tachtig.

In werkelijkheid onderging Hizbollah opmerkelijke veranderingen in pakweg de laatste dertig jaar. Vanaf haar oprichting als een sociale en politieke

protestbeweging in de periode 1978-1985 groeide ze uit tot een volwaardige sociale beweging tussen 1985 en 1991 en vervolgens tot een parlementaire politieke partij van 1992 tot op heden.

Sinds haar ontstaan heeft Hizbollah Ayatollah Khomeini's theorie van de wilāyat al-faqīh (de rechtsgeleerde als hoeder van de regering) naar Libanon geïmporteerd. Deze diende als een blauwdruk voor een progressieve islamitische staat die door Hizbollah in al zijn geledingen zou moeten worden nagestreefd. Om het vitale belang te illustreren dat wordt gehecht aan het toetreden tot de Ummat Hizbollah (Hizbollah gemeenschap) vertelde een leidinggevende van de partij mij, op voorwaarde anoniem te blijven, dat een persoon die probeerde zich bij de partij aan te sluiten maar niet door de screening (*ta'tir*) heen kwam, die kandidaten drie maal ondergaan, met een pistool kwam en zijn recruteringsofficier neerschoot.

Een ander lid vertelde mij dat nieuwe Hizbollah-recruten, als onderdeel van de indoctrinatie en bij wijze van initiatieceremonie, herhaaldelijk hardop moesten zeggen: "Als de hoeder van het recht (de grootayatollah) je opdroeg jezelf te doden, dan doe je dat". Dit illustreert niet alleen de indoctrinatie maar ook de volledige gehoorzaamheid aan de *faqīh* (de jurist-hoeder).

Begin jaren tachtig gaf Khomeini opdracht aan 'Ali Khamina'i, in die tijd staatssecretaris van Defensie, om de volledige verantwoordelijkheid voor de Libanese Hizbollah op zich te nemen. Van toen af werd Khamina'i Hizbollah's 'geestelijke vader'.

Dit is ook de reden waarom Hizbollah, gebaseerd als het is op religieuze en ideologische gronden, de ideeën en meningen van Khomeini, gecommuniceerd door Khamina'i, volledig volgt.

In die periode kon de religieus-ideologische band tussen de Islamitische Republiek Iran en Libanon worden afgelezen uit de volgende verklaringen van Hizbollah en Iraanse functionarissen. Sjeikh Hassan Trad: "Iran en Li-

banon zijn één volk in één land”. De Libanese Sayyid Ibrahim Amin al Sayyid: “Wij zeggen niet dat we onderdeel uitmaken van Iran, wij zijn Iran in Libanon en Libanon in Iran”. Ali Akbar Muhtashami: “We gaan Libanon in politiek en militair opzicht ondersteunen, precies zoals we dat doen voor onze eigen Iraanse districten”. Shaykh Hasan Srur “Wij verklaren aan de hele wereld dat de Islamitische Republiek Iran onze moeder, onze religie, onze Ka’ba en onze aderen is”.

In de jaren tachtig hield Hizbollah een pleidooi voor de oprichting van een islamitische staat in Libanon en hield voor de christenen vast aan een *ahl al-dhimma* –status. Minderheden zoals christenen en joden werden behandeld als inwoners met beperkte rechten en de verplichting om een speciale belasting te betalen (*djiziya*) in plaats van de islamitische aalmoes-belasting (*zakaat*). Hoewel de Hizbollah de christenen aanmoedigde zich tot de islam te bekeren, deed ze geen poging deze bekering met

dwang op te leggen. In plaats daarvan paste de partij haar theorie van tolerantie toe op christenen binnen en buiten haar districten, zo lang ze niet ‘onbetrouwbaar of agressief’ waren. Overeenkomstig de traditie van de Profeet en de Koran benadrukte Hizbollah dat ‘er geen dwang in de godsdienst mag

zijn'. (K. 2: 256) en 'dat we tot een overeenkomst moeten komen tussen ons en jullie...' (K 3: 64) [of "tot een gezamenlijk woord dat voor ons en jullie juist is"]; kortom, een gemeenschappelijke grond die de richtlijn zou moeten zijn voor de relaties tussen moslims en christenen. Hizbollah benadrukte dus met even zo veel woorden dat de gemeenschappelijke grond tussen *de ahl al-dhimma* (joden en christenen) en moslims wordt gevormd door de sociale waarden van wederzijdse tolerantie, respect, broederschap en solidariteit. Op basis hiervan erkende Hizbollah de menselijke vrijheid, d.w.z. sociale en religieuze vrijheid voor christenen maar niet de politieke autonomie, zoals wel het geval was in de grondwet van het Franse Mandaat van 1926 en die van de onafhankelijkheid in 1943. Dus in tegenstelling tot de traditie van de Profeet, die niet-moslims een partnerschap in politieke structuren garandeerde, ging Hizbollah's tolerante en inclusieve houding in de jaren tachtig niet zover dat ze christenen liet delen in de politiek, hetgeen als een discriminerende praktijk zou kunnen worden gezien. De toenmalige politiek van Hizbollah leek te impliceren dat tolerantie een verantwoordelijkheid is van de 'meerderheid' en integratie een verantwoordelijkheid van de 'minderheid'.

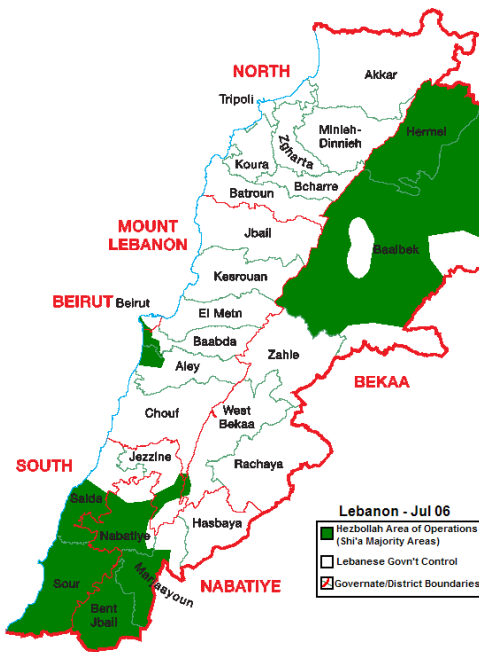
Sinds 1985 kwam er een aantal veranderingen tot stand in Hizbollah's identificatie met de heersende elite in Iran. Hizbollah redeneerde dat ze tijdens haar vroegere ontstaansfase een verenigende religieus-politieke ideologie nodig had gehad en niet zozeer een uitgewerkt politiek program. Ze baseerde zich daarom op de *wilâyat al-faqîh* en beschouwde Khomeini als de opperste rechtsgeleerde voor alle moslims. In de beginperiode was Hizbollah in ideologisch opzicht volledig afhankelijk van Khomeini. Later ontstond er wat meer speelruimte in deze afhankelijkheid doordat Hizbollah het Iraanse regime niet langer blindelings volgde. Het kwam nu wat genuanceerder te liggen: Khomeini bezat in zijn hoedanigheid als opperste leider (*Rahbar*) weliswaar het alleenrecht om Hizbollah legitimiteit te verlenen en hij sommige regels markeerde waarbinnen Hizbollah zich vrij kon bewegen. De implementatie ervan liet hij echter over aan de besluitvorming van de partij. Ondanks haar ideologische afhankelijkheid van het Iraanse regime bezat

Hizbollah dus enige speelruimte qua besluitvorming in sommige binnenlandse Libanese kwesties.

Ofschoon de fragmentatie van de religieuze autoriteit doorging na Khomeini's dood door een veelheid aan grootayatollahs, bleef Hizbollah de grootayatollah van de Islamitische Republiek van Iran volgen. Daarom was en is de religieuze autoriteit van Hizbollah nog steeds de opperjurist (*faqih*) van Iran. Dit vergemakkelijkte de overgang na Khomeini's dood in 1989. Khomeini werd opgevolgd door Imam Ali Khamene'i, de geestelijke leider van Iran, en daarmee automatisch ook de religieuze autoriteit (*marja'*, grootayatollah) van Hizbollah. Sindsdien heeft Hizbollah een aanzienlijke ideologische omslag gemaakt.

Sinds het begin van de jaren negentig begon Hizbollah het stichten van een islamitische staat te beschouwen als een 'wettelijke abstractie' en liet ze haar verzoek tot invoering van een dergelijke islamitische staat in Libanon varen. Dit maakte voor de partij de weg vrij om het idee van 'burgerschap' (*muwâtanah*) toe te passen in plaats van *ahl al-dhimma* (beschermelingen). Het intellectuele kader van Hizbollah baseerde deze actuele praktijk op een nieuwe interpretatie van de Profetische traditie, die door de sjiitische jurisprudentie wordt ondersteund. Op deze manier heeft Hizbollah sinds de jaren negentig grote stappen voorwaarts gezet in de erkenning van de mensenrechten, de burgerlijke, economische, sociale, culturele en vooral de politieke rechten van de zgn. ex-beschermelingen. Hizbollah erkent hun recht op volledig burgerschap; ze zijn burgers met dezelfde status en rechten als alle andere burgers. Dit is geen retorische omslag maar de doorvoering van een grootscheepse politieke koerswijziging, die als doel heeft dat 'de ander' zich veilig weet in een gedeeld Libanees politiek veld, dat eens zou kunnen worden gedomineerd door een sjiitische meerderheid. Binnen dit nieuwe politieke speelveld van coalities, diplomatie, onderhandelingen en uitwisselingen bleek Hizbollah in staat haar vleugels uit te spreiden naar een aanzienlijk deel van de christelijke gebieden in het land.

In de jaren negentig herformuleerde Hizbollah enkele van haar centrale ideeën en strategieën. Haar vroegere top-down strategie van het opleggen van een islamitische staat tegen de wil van belangrijke delen van de Libanese maatschappij heeft zich gewijzigd in een bottom-up integratieve strategie, niet alleen in de politiek maar ook in de publieke sfeer. Vanuit een visie van Real-politiek definieerde Hizbollah opnieuw haar identiteit, wijzigde ze haar politieke strategie en erkende ze de Ta'if-akkoorden van 1990, Libanons nieuw grondwet. Sinds die tijd heeft Hizbollah een rol gespeeld binnen de nauwe grenzen van het politieke systeem door een bottom-up integratieproces te volgen, dat in 2011 een hoogtepunt bereikte toen de partij Libanon met democratische middelen kon gaan regeren nadat ze de meerderheid in het parlement had behaald, de premier had benoemd en een regering had gevormd. Dit alles vond plaats terwijl de nieuwe wind van de Arabische opstanden een nieuw Midden Oosten en Noord Afrika (MENA) vormgaf.

Profiterend van de invloed van Syrië, dat Libanon in militair opzicht controleerde van 1976 tot 2005, had Hizbollah haar kaarten goed uitgespeeld en was ze erin geslaagd een belangrijke concessie van de toenmalige Libanese regering te verkrijgen, nl. te worden aangemerkt als verzetsbeweging en niet als een militie. Dit betekende dat Hizbollah de opmerkelijke uitzondering vormde

op de eis uit de Ta'if overeenkomst van 1990 bij de beëindiging van de zestien jaar durende Libanese burgeroorlog dat alle militias ontmanteld dienden te worden. Op deze manier was de partij in staat haar wapens te behouden en haar verzet tegen de Israelische bezetting van Zuid Libanon voort te zetten, terwijl de militias van alle andere Libanese partijen die aan de burgeroorlog hadden deelgenomen ontmanteld werden en hun wapens moesten afgeven aan het Libanese leger. Deze uitzonderingspositie maakte Hizbollah tot de sterkste militaire speler in Libanon, zelfs machtiger dan het Libanese leger en de Libanese veiligheidsdiensten.

Hizbollah bezit nog steeds een aanzienlijk wapenarsenaal van vooral raketten, zelfs na de vrijwel volledige terugtrekking van Israel uit Libanon in 2000 en die van Syrië in 2005.

Hizbollah heeft sinds het begin van de jaren negentig haar identiteit bijgesteld in een poging het politieke systeem te controleren door een bottom-up proces van geleidelijk participatie en integratie in het democratische systeem, te beginnen bij het parlement, de gemeenteraden, en de ministerraad, het belangrijkste uitvoerend orgaan van het land. Zo schoof Hizbollah naar een acceptatie van en actieve deelname aan het democratisch proces onder een sektarisch-confessioneel politiek en administratief systeem dat het voorheen verketterde.

Wat nog opzienbarender is, is dat Hizbollah haar doelstelling wijzigde door het politiek sektarisme (de verdeling van de politieke posities volgens een vaste verdeelsleutel over de achttien officieel in Libanon erkende religieuze stromingen, opm. E. Str.) af te schaffen en de Maronitische (christelijke) politieke stellingname over te nemen. Deze laatste benadrukt dat men eerst het politieke sektarisme in de mentaliteit van de mensen moet afschaffen voordat men dit officieel afschaft door geschreven wetten. De partij bepleite ook de handhaving van het beginsel van een consensus-democratie. Maar vanwege haar sterke demografische groei riep Hizbollah op tot het terugbrengen van de stemgerechtigde leeftijd van 21 jaar naar 18 jaar en tot wijziging van het electorale systeem in een systeem van evenredige vertegen-

woordiging. Naar de overtuiging van de partij zou een dergelijk systeem voor de 18 etnisch-confessionele gemeenschappen een rechtvaardiger vertegenwoordiging opleveren, maar in werkelijkheid zou het de moslims een getalsmatig voordeel van 75% bezorgen tegenover de christelijke stemgerechtigden, die naar de meest gunstige schattingen niet meer dan 25% van de kiezers vormen.

De identiteit van Hizbollah heeft dus een opmerkelijke verandering ondergaan, vanaf het uitbrengen van haar eerste Manifest, de open brief van februari 1985, via haar negen clandestiene conclaven, tot aan de verspreiding van haar tweede Manifest een kwart eeuw later in november 2009. Dit Manifest schetst een vrijwel volledige Libanisering van Hizbollah, althans in haar discours, aangezien eerdere transnationale banden als *wilâyat al faqîh* en een islamitische staat als machtsbasis er niet langer meer in zijn opgenomen. Verder gaf het Manifest prioriteit aan de nationale politieke arena om er nationale doelen te behalen die ten goede zouden komen aan bijna alle Libanezen.

Dit Manifest geeft de ideologische veranderingen van Hizbollah weer, namelijk een sterkere assimilatie van de partij binnen het politieke systeem om haar doelen te bereiken door politieke initiatieven en verdere samenwerking met andere partijen. Bovendien zou dit Manifest Hizbollahs traject in de richting van een post-islamistische trend in de praktijk kunnen aangeven en daarmee islamisme met zijn exclusivistische uitgangspunten kunnen overstijgen. Op die manier zou de partij zich binnen de pluralistische politieke realiteit van Libanon ontwikkelen, hoewel men wellicht nog steeds een zekere islamistische retoriek zou kunnen horen en zelfs ondanks het feit dat de politieke belangen en regionale ambities haar nog steeds een bondgenoot van het islamistische regime in Iran en dat van de Baath-partij in het door burgeroorlog verscheurde Syrië maken; eerstgenoemde vanuit ideologische standpunt, laatstgenoemde vanwege strategische afwegingen. De partij heeft veel invloed gewonnen in haar poging haar nieuwe gezicht te laten zien vanaf het begin van de kentering tot het begin van de Arabische opstanden.

De V.S., Canada, Australië, Nederland en andere westerse landen classificeerden Hizbollah als een ‘terroristische organisatie’. Het Verenigd Koninkrijk maakt een onderscheid tussen de ‘politieke vleugel’ van Hizbollah en haar ‘militaire vleugel’, waarbij alleen de laatstgenoemde als ‘terroristisch’ wordt aangemerkt. Op 26 juli 2013 nam de EU deze classificatie van het Verenigd Koninkrijk over. Na meer dan drie decennia na haar stichting slaagde Hizbollah erin haar binnenlandse agenda met haar regionale ambities te laten samenvloeien. Zo versterkte ze haar geo-politieke rol in het vormgeven van een nieuw Midden Oosten in het kielzog van de calamiteiten en al de rampspoed, veroorzaakt door de Arabische opstanden.

Hizbollahs regionale ambities: Syrië, Irak en Jemen

Schaadt de ondersteuning door Hizbollah van het Syrische regime en de sjiiitische Iraakse en Jemenitische militia’s haar imago als beschermer van minderheden? In dit verband moet men opmerken dat Hizbollah wapens verstrekte en logistieke training leverde aan Libanese, Syrische en Iraakse christenen die gevaar lopen van de kant van de Islamitische Staat in Irak (IS) en van vergelijkbare radicale islamitische stromingen zoals *Jabhat al-nusra* (het overwinningsfront) in Libanon en Syrië. Hizbollah steunde de Arabische straat met uitzondering van Syrië, waar het onvermurwbaar aan de kant stond van het Syrische regime, haar onmisbare strategische bondgenoot. Hizbollah verleende haar sjiiitische geloofsgenoten in Bahrein op standvastige en duidelijk uitgesproken manier steun tegenover de heersende (soennitische) elite. Deze stellingname bracht sommige politieke analisten ertoe kritiek te uiten op dergelijke ‘dubbele standaarden’.

In het defensief gedrongen, probeerde Hizbollahs leider Nasrallah de politieke koers van Hizbollah te verdedigen en te rechtvaardigen. In geopolitiek opzicht heeft Hizbollah meermalen aangegeven dat ze zich niet zal mengen in een militaire aanval op Syrië of Iran, tenzij zich een existentieel gevaar voor beide regimes voordoet, waarbij Hizbollahs deelname aan de strijd de balans zou doen doorslaan ten gunste van de aangevallen partij. Daarom benadrukte Nasrallah herhaaldelijk dat Hizbollah uitsluitend zou beslissen tot

deelname aan de strijd in Syrië in geval van extreme noodzaak. In de nasleep van de Arabische opstanden vecht Hizbollah aan de kant van het Syrische regime en verleent logistieke ondersteuning aan de Irakese en Jemenitische gewapende militias. Hizbollah lijkt een omslag te maken binnen de parameters van pan-islamisme en pan-arabisme met haar Libanese nationale identiteit als centraal gegeven. Tegelijkertijd beweegt Hizbollah zich tussen militant optreden en integratie. Het militante gedrag is te zien in de havik-achtige politiek tijdens Hizbollahs militaire optreden in de Arabische opstanden, terwijl het meer duif-achtige gezicht van de partij tot uitdrukking komt in het feit dat Hizbollah een integraal onderdeel vormt van de Libanese staat, waaraan ze haar legitimiteit ontleent. Deze omslag wakkerde de soennitisch-sjiitische tegenstellingen of wanorde (*fitna*) aan en dreigde te leiden tot een serieus overslaan van de Syrische oorlog naar Libanon, nadat IS en *Jabhat al Nusra* Hizbollah en het Libanese leger hadden bestreden op Libanees grondgebied.

Hizbollahs betrokkenheid bij de Syrische crisis en bij het overslaan van de crisis naar Libanon

Op 25 mei 2013 kwam Nasrallah tot de conclusie, die hij expliciet aankondigde, dat Hizbollah aan de Syrische strijd was gaan deelnemen aan de kant

van het regime. Met een toespeeling op de ‘Goddelijke Overwinning’ in de juli-oorlog van 2006 tegen Israel beloofde Nasrallah zijn achterban nadrukkelijk een nieuwe overwinning. Deze werd werkelijkheid op 12 juni 2013, toen de partij Qusayr bevrijdde van de Syrische rebellen. Hizbollah nam stelling tegen de takfir- ofwel verketteringsretoriek van groepen als IS en *Jabhat al Nusra* bij haar ingrijpen in de soevereini-

teit en territoriale integriteit van Syrië om haar verdedigingspositie te beschermen en de militaire soennitisch-fundamentalistische dreiging vanuit Syrië af te weren. Uiteraard werd Hizbollahs militaire steun verwelkomd door haar strategische bondgenoot, het Syrische regime, dat deze steun beschouwt als een versterking van zijn eigen strijd tegen ‘gewapende gangs’, als het ‘Vrije Syrische leger’ (FSA), ‘internationaal terrorisme’ of jihadisten die banden onderhouden met al Qaida, zoals het Syrische regime de militaire oppositie labelt.

Hizbollah beschuldigde het Vrije Syrische Leger ervan verraders en collaborateurs te zijn van de ‘vijand’ zoals eerder het geval was bij het Zuid Libanese Leger (SLA) tijdens de bezetting van Zuid Libanon door het Israelische leger (IDF). In feite beschuldigde Hizbollah het Vrije Syrische Leger ervan de Israelisch-Amerikaanse agenda te bevorderen of het Nieuwe Midden Oosten te creëren van Condoleeza Rice, de oud minister van Buitenlandse Zaken.

In het binnenland moest Hizbollah het hoofd bieden aan beschuldigingen van de door het Westen gesteunde *14 maart*-coalitie. Deze vergeleek Hizbollahs militaire interventie in Syrië met de bezetting van Libanon door het Israelische leger om Israel te beschermen tegen de aanvallen van het Libanese en Palestijnse verzet. Volgens *14 maart* gedroeg Hizbollah zich net zo als indertijd het Israelische leger door land binnen te dringen en te bezetten om rugdekking te creëren en zo inbreuk te maken op de soevereiniteit en territoriale onschendbaarheid van Syrië, een VN lid-staat. Bovendien, zo argumenteerde *14 maart*, leidt Hizbollahs betrokkenheid bij de burgeroorlog in Syrië ertoe dat zij minder beschikbaar is langs de grens tussen Israel en Libanon en minder waakzaam in geval van een plotselinge Israelische dreiging.

Hizbollah kwam in het Syrische oorlogsmoeras terecht vanwege haar strategisch belang en haar angst om haar achterland te verliezen, haar ‘vitale ruimte’, tegelijk met een gemakkelijke wapenroute. Ze stuurde strijders ondanks de hoge prijs die ze moest betalen aan verlies van levens en ondanks

de angst om haar menselijke en materiële bronnen uit te putten, vooral na het dagelijks verlies van strijders. Sayyid Nasrallah gaf toe dat Hizbollah slechts over beperkte middelen kon beschikken en gaf als argument dat zijn partij weliswaar de uitkomst van de Syrische oorlog niet kon veranderen maar wel logistieke en materiële hulp kon bieden aan het Syrische leger en dit kon trainen voor een guerilla-oorlog. “We zijn naar Syrië gegaan om Libanon te verdedigen. We deden dit op grond van een persoonlijke beslissing, niet door te luisteren naar een Iraans bevel”. Nasrallah beschuldigde Saoedi Arabië ervan proxy-oorlogen uit te vechten in Iran, Irak, Libanon en vooral in Syrië door materiële en militaire steun te leveren aan radicale islamistische groepen die het Syrische regime bestrijden.

Naast vele radicale Libanese soennitische islamisten die op vrijwillige basis ten strijde trekken tegen het Syrische regime stuurden salafistische jihadistten als sjeikh Ahmad al-Asir van Sidon in Zuid Libanon en sjeikh Salem al-Rāfi‘i van Tripoli in Noord Libanon strijders in grote getale. Een soennitisch-sjiitisch conflict (*fitna*) leek onvermijdelijk. Op 23 juni 2013 kwam het in Sidon tot gewelddadige militaire confrontaties tussen Hizbollah en aanhangers van sjeikh Ahmad al-Asir. Nadat er vele doden en gewonden waren gevallen, kwam het Libanese leger tussenbeide, dat de strijd beëindigde, maar tegen een hoge prijs. Het hoofdkwartier van al Asir werd vernietigd en veel van zijn aanhangers werden gearresteerd. Al Asir nam de vlucht, met tot op heden onbekende bestemming. Mijn angstige verwachting werd pijnlijke realiteit toen twee aanhangers van Al Asir op 19 november 2013 een dubbele zelfmoordaanslag pleegden op de Iraanse ambassade in Dahiya, het hol van de leeuw van Hizbollah, in de zuidelijke sjiitische buitenwijk van Beiroet, waarbij drieëntwintig mensen werden gedood. Al eerder was Dahiya doelwit geworden van raketaanvallen en twee grootschalige explosies: de eerste op 7 juli 2013 leidde tot enkele doden, terwijl die van 15 augustus van hetzelfde jaar eenendertig mensen doodde, waarna Hizbollah toestemming gaf om het Libanese Leger en de veiligheidstroepen in te zetten. Op 16 januari 2014 bracht een zelfmoordterrorist een auto tot ontploffing in Hirmel, Hizbollahs machtscentrum in de Bekaa-vallei, waar-

bij twee doden en meer dan zesenvertig gewonden vielen. Nog twee dagen lang gingen de Syrische islamisten door met hun aanvallen op Hirmel met enkele raketten. Op 21 januari 2014 blies een andere strijder een auto op in Dahiya. Hierbij vielen drie doden en vijfendertig gewonden.

Op 28 september 2013 braken er gewelddadige confrontaties uit tussen militante soennieten en Hizbollah strijders in Baälbek, een stad aan de rand van de oostelijke Bekaa-vallei, één van Hizbollahs machtscentra, dichtbij de Syrische grens. Precies zoals in Dahiya leidde dit uiteindelijk tot de inzet in de stad van het Libanese leger en de veiligheidstroepen. Op deze manier kwam de soevereiniteit opnieuw bij de staat te liggen, nadat privé-beveiligingsmaatregelen overduidelijk voor de tweede keer gefaald hadden.

Op 23 augustus vonden twee bomaanslagen plaats, gericht tegen twee soennitische moskeeën in Tripoli in het noorden van Libanon, na Beiroet, de tweede stad qua soennitische bevolking. Er braken in Tripoli regelmatig terugkerende schermutselingen uit en zeven mini-oorlogen tussen de soennieten die 14 maart steunen en de Alawieten, die het Syrische (Alawitische) regime steunen.

Kortom, datgene waartegen Hizbollah twee jaar geleden waarschuwde, nl. dat de Syrische opstand zou overslaan naar Libanon met drastische en schadelijke gevolgen met als meest in het oog springend de gevreesde *fitna* (wanorde, conflict), is een pijnlijke werkelijkheid geworden.

Het ergste voorbeeld hiervan deed zich voor in augustus 2014 toen takfiri jihadisten [d.w.z. zij die medemoslims en anderen verketteren als ongelovigen die bestreden moeten worden E.Str.] van IS (Islamitische Staat) en *Jabhat al Nusra* de grensstad Irsal binnenvielen en bezetten. Het Libanese

leger kwam in actie en na enkele dagen werden de *takfiri*'s verslagen. Ze trokken zich terug in Syrië maar slaagden erin dertig Libanese soldaten en personeel van de veiligheidstroepen te ontvoeren. De *takfiri*'s executeerden vier Libanese militairen en dreigden met meer executies als de Libanese regering hun eisen niet inwilligde met betrekking tot de vrijlating van een aantal soennitische strijders die verantwoordelijk waren voor eerdere dodelijke confrontaties met het Libanese leger.

Op 6 oktober 2014 bestormde *Jabhat al-Nusra* een post van Hizbollah bij de grensplaats Brital, waarbij elf Hizbollah strijders werden gedood. De partij versterkte haar posities en nam haar verloren geraakte post opnieuw in na een heftige strijd die 16 *Jabhat al Nusra* strijders het leven kostte. Op 2 december 2014 lieten de *takfiri*'s zeven Libanese soldaten in een hinderlaag lopen nabij de droge grensstreek van Ras Baälbek, waarbij zes doden en één gewonde vielen. De aanvallen op soldaten van het Libanese leger en op veiligheidstroepen nemen dus toe.

Op 16 januari 2015 maakte het Libanese leger bij Irsal een auto onschadelijk die 120 kg. explosieven vervoerde. Hoogstwaarschijnlijk was de auto op weg naar Hizbollahs machtscentrum Dahiya. Op 10 januari 2015 richtten twee Libanese zelfmoordterroristen van *Jabhat al Nusra* zich op het Alawawitische gebied Jabal Muhsin in Tripoli waarbij zeven doden en meer dan dertig gewonden vielen.

Hizbollah trad in dialoog met de *Toekomst*-partij, stroming binnen de *14 maart* beweging, de meest gematigde en grootste soennitische politieke partij in Libanon, in een poging de angel uit de *takfiri* dreiging te halen en zichzelf een grotere legitimiteit te verschaffen nadat de soennitisch-sjiitische onenigheid (*fitna*) burgerlijke onrust leek te veroorzaken in Libanon.

In een vlammende toespraak op 27 maart 2015, voornamelijk bedoeld om zijn kritiek te uiten op de door Saoedi's geleide militaire operatie in Jemen en zijn steun te betuigen aan de Jemenitische Huthi's, benadrukte Nasrallah

opnieuw dat zijn partij de dialoog voert met de Toekomst-beweging vanuit een standpunt van nationaal belang. Hij legde er de nadruk op dat de verschillende benaderingswijzen van de beide partijen ten aanzien van regionale kwesties de binnenlandse politiek niet moeten aantasten. Hoewel de beide partijen een belangenconflict hebben, aangezien Sa'd Hariri, de leider van de Toekomst, de Saoedis steunt, benadrukte Hariri dat zijn partij groot belang hecht aan de voortzetting van de dialoog om daarmee Libanon te beschermen want de dialoog is van nationaal belang en dus boven elke andere afweging verheven. Zowel Nasrallah als Hariri kwamen ermee overeen dat de dialoog van doorslaggevend nationaal belang is. Nasrallah benadrukte dat Hizbollah geen handlangers van Iran en geen orders van Iran ontvangt. Zo beklemtoonde hij de onafhankelijkheid van de partij in binnenlandse en regionale besluitvorming.

In de wervelwind van de Arabische opstanden probeert Libanon zichzelf erdoor heen te slepen met minimale schade.

Zoals de Profeet Mohammed waarschuwde: "Fitna ligt op de loer in het duister. God verdoeme degenen die haar wakker maken". In lijn met de Profetische traditie moet fitna (onenigheid tussen sjiieten en soennieten) tegen elke prijs worden afgewend want de gevolgen zouden catastrofaal zijn voor de oemma. In plaats daarvan moeten dialoog, onderhandelingen, compromissen en wederzijds begrip de boventoon voeren, zeker in een land dat het hoogste percentage vreemdelingen ter wereld huisvest in relatie tot zijn oorspronkelijke bevolking. Libanon herbergt ongeveer twee miljoen Syrische, Irakese en Palestijnse vluchtelingen, hetgeen bijna de helft van zijn oorspronkelijk bevolking is.

Samengevat:

Hizbollah is berucht vanwege haar imago van zgn. terrorisme en militant optreden uit de jaren tachtig. Maar in de jaren negentig bouwde, hervormde en interpreteerde ze haar autoriteit zodanig dat haar deelname aan een pluralistische openbare ruimte legitimiteit kreeg, een ruimte die door veel actoren werd opgeëist. In de jaren negentig veranderde Hizbollah haar discours,

haar prioriteiten en haar globale perspectief op de politiek. Dit was vooral te danken aan de interactie met andere partijen in de periode na de burgeroorlog toen een gemengde confessionele ruimte werd gecreëerd. Het kwam ook door sociale en politieke veranderingen: er ontstond een pluralistische publieke ruimte en een grotere openheid naar andere gemeenschappen, politieke partijen en belangengroepen in de Libanese grootschalige verscheidenheid. Door een nieuwe sociale opbouw van haar identiteit gaf Hizbollah een nieuwe interpretatie aan het begrip *wilâyat al faqîh* (de groot-ayatollah regeert).

In het binnenland leidde deze politiek van openheid (*infitâh*) de partij naar een hoofdrol in de Libanese publieke sfeer.

Ze nam deel aan parlementaire en gemeentelijke verkiezingen en behaalde in 2011 een meerderheid voor de wetgevende macht, waardoor ze volgens de grondwet de premier mocht kiezen. Hizbollah begon haar politieke identiteit en agenda te promoten door een pragmatisch politiek program, vooral om de angst weg te nemen bij christenen en (andere) moslims die tegen een islamitische staat zijn.

Ondertussen bleef Hizbollah trouw aan haar sjiitische achterban door van onderop te islamiseren en samen te werken binnen de politieke en administratieve structuren van de Libanese staat. Maar tegelijkertijd, richtte ze islamitische instituten op in het maatschappelijk middenveld.

Zo leidde Hizbollahs pragmatische politieke programma tot een verstandshuwelijk tussen haar politieke ideologie en de politieke werkelijkheid. In deze pluralistische islamitische culturele ruimte overheerst de idee van burgerschap (*muwâtana*), waar iedereen dezelfde rechten en plichten heeft en waar co-existentie en wederzijds respect de belangrijkste norm en waarde is onder de achttien etnisch-confessionele gemeenschappen van Libanon.

Door stevig te leunen op sjiitische jurisprudentie, in het bijzonder voor het begrip *maslaha* (algemeen welzijn), hervormde, herbouwde en interpreteer-

de ze haar autoriteit dusdanig dat ze op legitieme wijze kon deelnemen aan een pluralistische staatsinrichting, gebaseerd op het quota-systeem (verdeling van regerings- en parlementszetels over de etnisch confessionele gemeenschappen op basis van een vaste verdeelsleutel) en patronaat. Zo kon Hizbollah veranderen tegelijk met veranderende omstandigheden door haar pragmatische interpretatie en omvorming van *wilâyat al faqîh*. Men zou deze metamorfose kunnen toeschrijven aan de veranderde historische en sociale omstandigheden, maar belangrijker nog, aan de gevolgen van interacties met andere politiek partijen, resulterend in de politiek van openheid (*infitâh*, zich open opstellen). Zo dwong de objectieve, sociologische en politieke realiteit van Libanon deze van oorsprong islamistische partij tot een pluralistisch en pragmatische weg. Tijdens de Arabische opstanden steunt Hizbollah de sjiiitische milities in Irak en Jemen en geeft ze ruggensteun aan het Syrische regime. Tegelijkertijd presenteert ze zich als de beschermer van minderheden, vooral van christenen die in deze landen wonen.

Vertaald uit het Engels door E. Struikmans

Sjiieten in Nederland

Annemeik Schlatmann (1960) begon in 2001 aan een studie Arabische taal en Culturen Midden Oosten aan de Universiteit Utrecht. Ze behaalde haar Masterdiploma in 2007 (cum laude) met een scriptie over religieus leiderschap in de sjiiitische islam. Als PhD onderzoeker aan de Universiteit Utrecht, Departement Filosofie en Religiewetenschappen, doet zij thans onderzoek naar de invloed van sjiiitische religieuze regelgeving op het dagelijkse en sociale leven van sjiiitische moslimjongeren in Nederland. Contactgegevens: a.schlatmann@planet.nl

Balanceren tussen sjiitische religieuze voorschriften en Nederlandse omgangsvormen

Wat doe je als je collega's je uitnodigen voor de vrijdagmiddagborrel om te vieren dat het weekend begint? Verricht je tijdens je schoolreis naar Londen je dagelijkse gebeden in bijzijn van je Nederlandse klasgenoten? Neem je de uitgestoken hand aan van degene met wie je een sollicitatiegesprek hebt? Voor moslims die proberen te leven volgens Islamitische regels zijn dit lastige vragen. Sommige Nederlandse gewoontes en omgangsvormen zijn lijnrecht in tegenspraak met deze religieuze voorschriften.

In het promotieonderzoek dat ik verricht aan de Universiteit Utrecht, departement Filosofie en Religiestudies, staat de vraag centraal hoe jongvolwassen sjiitische moslims in Nederland in hun dagelijkse leven de religieuze voorschriften naleven, in welke situaties zij spanningen ervaren tussen die regels en Nederlandse mores, en hoe ze in dergelijke gevallen handelen. Door het afnemen van diepte-interviews met 40 sjiitische jonge mannen en vrouwen voor wie het geloof een centrale rol speelt in hun leven kreeg ik een beeld van hun ervaringen en inzichten. Regelmatige bezoeken aan sjiitische jongerenbijeenkomsten en het volgen van sjiitische fora op de sociale media, waar over allerlei onderwerpen rond het praktiseren van de islam in Nederland wordt gedebatteerd, droegen bij aan dat beeld.

In dit stuk poog ik te laten zien hoe sjiitische moslims balanceren tussen religieuze voorschriften en Nederlandse omgangsvormen, waarbij ik me focus op een van de meest gevoelige onderwerpen: het handen schudden. Omdat er in de sjiitische islam een directe relatie is tussen religieuze autoriteiten, die de fatwa's (religieuze opinie) geven, en gelovigen, die deze voorschriften moeten naleven, geef ik daarover een korte introductie.

Sjiitische religieuze autoriteiten

Iedere moslim is verplicht de regels van de sjaria (islamitische wet) te kennen en na te leven. Aangezien de Koran niet op alle punten duidelijk is, ont-

stond in de loop der eeuwen een traditie van interpretatie van de bronnen: de Koran en de overleveringen van de profeet Mohammed. Bij de Twaalver sjiïeten, de grootste tak binnen de sjiïtische islam, geldt dat iedere gelovige verplicht is een thans levende religieuze geleerde te kiezen die gerechtigd is de bronnen te interpreteren en tot onafhankelijke voorschriften (fatwa's) te komen. Door de voorschriften van deze religieuze autoriteit strikt te volgen, zo wordt gesteld, begaat men geen zonden en is de toegang tot het hierna-maals veiliggesteld. Als een gelovige afwijkt van de regelgeving zal hij of zij zich daarvoor moeten verantwoorden op de Dag des Oordeels.

De aanspreektitel van de religieuze autoriteiten die het meeste aanzien hebben vanwege hun grote geleerdheid, en die als vanzelfsprekend de meeste volgelingen hebben, is (groot-)ayatollah. Deze geestelijken zijn gevestigd in Iran, Irak, en Libanon, de sjiïtische hartlanden.

Voor individuele gelovigen fungeert de ayatollah als een geestelijk leider met wiens kantoor zij rechtstreeks in contact kunnen treden als zij te maken hebben met situaties waarin zij niet weten hoe ze vanuit religieus oogpunt het beste kunnen handelen. Door de komst van internet is dit contact makkelijker, rechtstreekser, en sneller geworden.

Religieuze gedragscode voor moslims in het Westen

Vanaf de jaren '80 ontvluchtten veel sjiïeten hun vaderland. Zij kwamen als politieke vluchtelingen uit Iran, Irak en Afghanistan in westerse landen terecht. Daar waren zij als moslim plotseling een minderheid en werden ze geconfronteerd met allerhande nieuwe omstandigheden doordat westerse maatschappijen niet zijn ingericht op moslims en hun geloofspraktijken. De ayatollahs die veel van hun volgelingen naar het Westen zagen vertrekken waren bezorgd dat hun volgelingen door hun minderheidspositie en onder druk van de westerse omgeving hun religieuze plichten zouden gaan verzaaken en onvoldoende bij machte zouden zijn om trouw te blijven aan de islamitische waarden en aan hun moslimidentiteit. Om dat te voorkomen begonnen ze met het publiceren van fatwa's over eerzaam gedrag en correcte uitvoering van religieuze plichten in westerse leefomstandigheden.

Zo ontstond vanaf medio jaren '90 van de twintigste eeuw een nieuw genre religieuze voorschriften: gedragscodes voor moslims die als minderheden in het Westen leven en daar moeten samenleven met niet-moslims. Al snel na de introductie van internet hadden de ayatollahs die een grote schare aan volgelingen hebben buiten Iran en Irak – we spreken dan over miljoenen gelovigen - internetsites waarop ze hun fatwa's in vele talen wereldwijd toegankelijk maken.

Vanzelfsprekend heb ik ervoor gezorgd dat onder mijn interviewees volgelingen zaten van 'de grote drie' religieuze autoriteiten: Sistani, Fadlallah, en Khamenei, en ook ontmoette ik op de jongerenverenigingen verschillende jongeren die Fadlallah-volgers zijn. Fadlallah¹ is in zijn benadering van regelgeving een 'vrouwvriendelijke' groot-ayatollah. In de eigen wijze waarop Fadlallah tot fatwa's komt is het duidelijk dat hij leeft in een multi-religieuze en multi-etnische samenleving, zijn regels zijn iets soepeler dan die van Sistani en Khamenei.

Echter, de verschillen tussen de ayatollahs zijn niet zo groot dat de ene iets volledig verbiedt en de andere het probleemloos toestaat. Zie het handen schudden. Sistani en Khamenei stellen dat deze praktijk verboden is, behalve als het afzien ervan leidt tot levensbedreigende situaties. Ook Fadlallah verbiedt handen schudden met de andere sekse, maar legt de grens voor uitzonderingen iets lager, nl. als het niet handen schudden leidt tot extreem delicate of ongemakkelijke situaties.

Met de introductie van die gedragscodes kregen volgelingen in het Westen ook de plicht eraan bij te dragen dat westerse niet-moslims een positief beeld van de islam zouden krijgen. Dit aspect van representatie speelt, zo zal ik illustreren, een grote rol voor sjiitische jongeren in de wijze waarop zij omgaan met de religieuze voorschriften.

---

¹ Voor Fadlallah: zie het artikel van Karin Armstrong en J. Alagha

Balanceren tussen Islamitische en westerse normen: handen schudden²

Zonder uitzondering leggen sjiitische religieuze autoriteiten grote nadruk op het behoud van islamitische normen en waarden ten aanzien van zedig gedrag. Gelovigen worden gewaarschuwd voor de vrije moraal die in westerse landen wordt aangehangen. In de regelgeving voor moslims in het Westen besteden de ayatollahs veel aandacht aan het houden van afstand tussen mannen en vrouwen. Fysiek contact tussen de seksen, zo is de veronderstelling, kan leiden tot lustgevoelens en verleiding, en dus tot zondig gedrag. Vanuit dat oogpunt verbieden de ayatollahs het handen schudden – met bloote handen - met de andere sekse. Uitzonderingen op deze regel mogen alleen worden gemaakt in extreem moeilijke of levensbedreigende situaties.

Nu stap ik over naar de dagelijkse praktijk van sjiitische jongeren in Nederland. Waar de religieuze autoriteiten geen rekening mee houden, maar waar sjiitische jongeren dagelijks tegenaan lopen, is het feit dat het weigeren de hand te schudden in Nederland een gevoelige kwestie is geworden. De argwaan jegens moslims nam al toe na de aanslagen van 11 september 2001 in New York en de moord op Theo van Gogh in 2004. Maar juist het niet handen schudden door moslims werd in Nederland een beladen onderwerp, toen de weigering van een imam om de hand te schudden met de toenmalige minister van Immigratie en Integratie, Rita Verdonk, najaar 2004, zeer negatief in de Nederlandse media werd uitgelicht.

Veel sjiitische jongeren die ik interviewde gaven dan ook aan dat het strikt volgen van de religieuze voorschriften op dit punt voor hen ongelofelijk moeilijk is, ook omdat ze zich ervan bewust zijn dat de betekenis van het geven van een hand in de westerse en de islamitische culturen verschillend is. Zoals een van hen verzucht, “In Nederland is handen schudden een teken van respect, terwijl voor moslims juist het níet handen schudden een teken is van respect. Dat valt toch niet uit te leggen?”

---

² Dit probleem geldt ook voor sommige soennieten en voor andere godsdiensten zoals jodendom, en boeddhisme (noot red.)

Sjiitische jongeren houden in het dagelijkse leven rekening met de negatieve sentimenten rond het weigeren van een uitgestoken hand door iemand van de andere sekse. Dat doen ze door te balanceren tussen wat zij horen te doen volgens de voorschriften en de opdracht die zij hebben om hun geloof op een positieve manier uit te dragen en te representeren. In de manier waarop ze met deze situaties omgaan trof ik verschillende redeneringen en benaderingen.

Verschillende jongeren die ik sprak hebben geprobeerd zich strikt te houden aan de religieuze regel. Zij ondervonden onbegrip en afwijzing van Nederlanders als zij weigerden een uitgestoken hand aan te nemen, ook al probeerden ze hun houding uit te leggen. Elk van hen heeft daarop besloten dat het voor de beeldvorming over de islam en voor het opbouwen van goede relaties met niet-moslims in Nederland beter is om voortaan minder strikt met deze religieuze regel om te gaan. Toch zijn ze onzeker over dat besluit. Zo ziet Amina (24 jaar, Irakese afkomst, wetenschappelijk medewerker) het als een persoonlijke tekortkoming dat het haar niet is gelukt respect van Nederlanders te winnen voor haar religieuze houding. Elke keer dat ze nu de hand schudt van een Nederlandse man is ze zich ervan bewust dat ze een zonde begaat. Ook Kamran (24 jaar, Afghaanse komaf, universitair student rechten) wordt achtervolgd door onzekerheid. Doet hij nu het goede of is het uit persoonlijke zwakte dat hij dit religieuze voorschrift niet meer strikt hanteert?, vraagt hij zich hardop af.

Om niet dagelijks achtervolgd te worden door twijfel en schuldgevoel ontwikkelden verreweg de meeste sjiitische jongeren die ik sprak een persoonlijke strategie. Veel van diegenen die in hun werk als bijvoorbeeld arts of jurist dagelijks te maken hebben met patiënten of klanten besloten wel handen te schudden als zij in functie zijn, maar niet in privé tijd. Anderen maken onderscheid tussen bekenden en onbekenden. Als ze iemand voor het eerst ontmoeten schudden ze die de hand, en pas als ze die persoon wat beter kennen leggen ze uit dat hun religieuze overtuiging hun eigenlijk ver-

biedt handen te schudden met de andere sekse. De ervaring leert dat zij zo irritatie vermijden en eerder een begripvolle reactie krijgen.

Er zijn ook sjiitische jongeren die de problematiek van het al dan niet handen schudden vooral bezien vanuit de verschillende betekenis die de handeling heeft voor Nederlanders en voor moslims. Zij redeneren dat voor Nederlanders het schudden van een hand een bijna onbewuste routinehandeling is. Alleen voor moslims heeft de handeling grote betekenis. Daarom, zo stellen ze, is het het beste om er gewoon geen nadruk op te leggen, niet voor Nederlanders en niet voor jezelf. Al voelen ze een fractie van een seconde innerlijke twijfel, ze nemen een uitgestoken hand aan.

Tot slot trof ik jonge sjiieten die zelf als eerste de hand uitsteken, als een gebaar van toenadering. Zij redeneren dat je wel kunt zeggen dat de islam vredelievend is, maar dat je dat vooral moet laten zien. Aan het beeld dat veel Nederlanders hebben gekregen van de islam na de aanslagen en gebeurtenissen begin 21e eeuw: een religie die tegen het Westen gekeerd is, willen ze actief tegenwicht bieden. Ze willen niet geassocieerd worden met Bin Laden en andere wat zij noemen 'extreme moslims', die het beeld verspreiden van de islam als een vijandige en intolerante godsdienst. 'Dat is niet mijn islam,' zei de maatschappelijk werker Raady (34 jaar, Iraakse afkomst). Na zijn aankomst in Nederland als jongvolwassene handhaafde hij aanvankelijk de islamitische norm. 'Maar al die gebeurtenissen hebben mij ook veranderd,' zei hij. Raady is van mening dat hij in het huidige Nederland juist als goede moslim handelt door de hand van Nederlandse vrouwen gewoon te schudden, de religieuze voorschriften ten spijt.

Voor de jonge eindexamenkandidate Yasmina was het ook duidelijk wat zij moest doen. 'Ik schud handen. Dat is normaal hier. We leven in Nederland en we moeten laten zien dat we ons aanpassen waar dat mogelijk is. Ik wil laten zien dat de extreme houding van sommige imams op de Nederlandse televisie juist ongepast is. Het allerbelangrijkst in de islam is de manier waarop je met andere mensen omgaat. Die moet vriendelijk en open zijn.'

Conclusie

Sjiitische jongeren in Nederland proberen een evenwicht te vinden tussen het goed navolgen van de regels en het aanpassen aan de Nederlandse gewoonte van het handen schudden. Doordat ze een ‘dubbelopdracht’ hebben, te weten leven volgens religieuze voorschriften én bijdragen aan een positief imago van de islam, zien zij ruimte om te balanceren. Ik heb laten zien dat verschillende ervaringen en overwegingen leiden tot verschillende persoonlijke strategieën. Bij het maken van dergelijke persoonlijke keuzes hebben degenen die ik interviewde altijd al nagedacht hoe ze zich daarvoor op de Dag des Oordeels zullen verantwoorden.

God is als een lamp

Interview E. Struikmans met Hassan Golbang Khorasani

In 1987 werd het gezin, vader Golbang Khorasani (60), moeder Zari (60) en twee kleine dochters, uitgenodigd om vanuit Iran via Pakistan naar Nederland te komen als politieke vluchtelingen. In Iran was Hassan onder meer leerkracht van moeilijk lerende kinderen, adviseur voor ouders en verrichtte psychologische testen.

Voor meer informatie zie www.golbangkhorasani.com

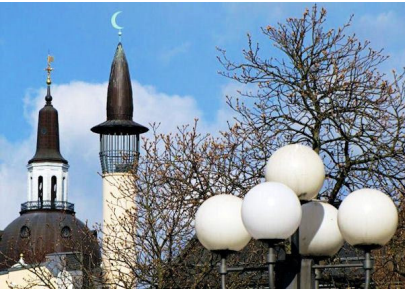
In Groningen heeft hij pedagogie en psychologie gestudeerd. Daarna is hij in Leiden islamologie gaan studeren (1994) bij Sj. van Koningsveld en afgestudeerd. Zijn promotie-onderzoek ging over de relatie tussen geïmpliceerde religie thuis, opvoeding en de houding van jongeren t.o.v. sociale limieten. Welke invloed heeft de religie thuis op de opvoeding en op het gedrag van jongeren van 11 tot 21 jaar die in Nederland wonen. Als onderzoeksgroep heeft hij soennitische kinderen gekozen, liberale joden, hindoes en een seculiere groep (zonder religie). Hoe kun je meten in welke mate iemand een religie praktiseert? Hij heeft voor elke groep vragen opgesteld. Op 15 oktober 2009 is hij hierop gepromoveerd. Daarna heeft hij lezingen gehouden. Maar hij is ook dichter en kaligraaf.

Mevrouw Zari Jamali (1954) (Golbang Khorasani's vrouw) was in Perzië tien

jaar docent, voor de oriëntatie vakken. Zij was ook door het regime van Khomeinie opgepakt. Haar dochter van 3,5 maanden moest zij in haar cel borstvoeding geven, twee keer per dag. Aan haar (ook aan haar man) werd iedere keer, door de beulen, gezegd dat ze de volgende dag opgehangen zouden worden en hun kind zou door het islamitisch regime opgevoed worden. Ze waren van mening dat de ouders hun kind niet verdienden en ze hebben haar een andere naam gegeven. Naar haar vlucht heeft mevrouw Jamali haar studie aan de RUG voortgezet in de richting van de pedagogiek. Zij is nu 21 jaar werkzaam bij verschillende Nederlandse organisaties, als coördinator, adviseur, e.d.

G.K: Als je me vraagt welke religie ik heb, antwoord ik dat ik moslim ben en niet dat ik sjiïet ben. Elke religie is gebonden aan tijd en plaats. Bijv. in de Middeleeuwen in Spanje leefden christenen, moslims en joden naast elkaar als landgenoten. Zo hebben ook sjiïeten en soennieten lang naast elkaar en met elkaar geleefd. In de maatschappij merk je het nauwelijks. De scheiding tussen soennieten en sjiïeten is ook geleidelijk ontstaan.

In perioden van dictatuur komen mensen van verschillende godsdiensten vanwege een gemeenschappelijke vijand dicht bij elkaar. Maar ook in tijden van vrede zijn de verschillen vaak alleen maar sociologisch. Ik heb

foto's van kerk en moskee die naast elkaar staan bijv. in Zweden (Stockholm), vroeger ook in Perzië. Dat zou daar nu niet kunnen.

Vraag aan mevrouw: Hoe ervaren je dat je sjiïtisch bent? Ben je eerst moslima en dan pas sjiïet?

Antwoord: Ik ben allereerst gelovig.

Ik geloof in God en dat Hij bestaat en voor de rest sta ik open voor alle goede dingen van andere godsdiensten. Ik vind veel dingen van het christendom prachtig en voel me ook verbonden met boeddhisten en heel veel andere gelovigen. God is als een lamp en alle godsdiensten zijn stralen van die lamp.

Hoe is de verhouding tussen soennieten en sjiieten? Neutraal, positief of zijn er spanningen?

Z.J. Zoals mijn man juist zei, het hangt af van de periode. Vaak wordt het geloof gebruikt of misbruikt door de politiek. Politici hebben er belang bij om de twee groepen tegen elkaar op te zetten.

G.K. Maar in Amerika kan een moslim op de vraag ‘wat ben jij, sjiiet of soenniet?’ antwoorden ‘Ik ben een susjie’³. Ik ben soenniet en sjiiet tegelijk. Het is een grap met een dubbele bodem. Ook in Nederland zijn er mensen die zich christo-moslim noemen. Maar dit kan alleen in een vreedzaam klimaat. In een andere tijd en andere plaats zal het weer anders zijn.

E.S. *Als je als wetenschapper de karakteristieken van de sjia moet benoemen, wat zeg je dan?*

G.K. Er zijn geleerden, vooral onder de sjiieten, die zeggen dat al in Mohammeds tijd er lichte trekken van sjia bestonden. Maar dit wordt niet door de meerderheid van onderzoekers bevestigd. Wel waren er verschillen in de leer tijdens Mohammeds leven. Want de Koran mag dan Gods woord zijn, de interpretatie ervan is mensenwerk. Verschillende interpretaties leiden tot verschillende stromingen. Waar iedereen het over eens is, is dat het proces van splitsing in twee groepen ontstaan is na het overlijden van de Profeet. Volgens sommige moslims zou Mohammed tijdens zijn laatste bedevaart hebben gezegd dat zijn neef en schoonzoon Ali hem moest opvolgen. Het proces van uit elkaar gaan was een gevolg van onenigheid over de opvolging. Na de kaliefen Abu Bakr, Omar en Othmaan is Ali kalief geworden. Na de moord op Ali is de onenigheid over opvolging blijven bestaan en hebben de voorstanders van Ali (zijn partij, sjia) zich verspreid. Pas in de 16e eeuw heeft de Safavidische dynastie in Perzië de sjia als staatsgodsdienst ingesteld. Iedereen werd vanzelf sjiiet. Daarvóór waren veel Perzen soennieten. De Safaviden deden dit niet alleen omdat de nakomelingen van Ali naar Iran waren gevlucht, maar ook om een machtsblok te vormen tegen het soennitische Osmaanse rijk.

---

³ Sushi is een Japans visgerecht (E. Str.)

E.S. Hoe is de sjia momenteel aanwezig in de wereld? In welke landen en met welke invloed?

G.K. De sjiieten zijn verspreid over Iran (vooral Twaalver-sjiieten), Irak (ongeveer 60%), Azerbeidzjan, verder in Libanon en Jemen, waar vroeger de heersers vanuit Perzië benoemd werden. In Pakistan en India is een kleine groep sjiieten (20%). In Turkije zijn er ook nog de Alevieten.

E.S. Hoe zit het in Nederland? Merk je het verschil?

Vrouw: Ik werk hier al 21 jaar maar merk nauwelijks een verschil tussen soennieten en sjiieten. Ze werken met elkaar, houden van elkaar. Zelfs in Iran is het enige verschil de gebedshouding.

E.S. Zelf ervaar ik als protestant het katholicisme als iets hiërarchischer dan het protestantisme. Protestanten hebben een plattere organisatie.

Z.J. Pas sinds ik in Nederland ben hoor ik meer over de islam dan in Iran. Maar onder de gewone mensen zie ik geen verschil tussen sjiieten en soennieten. De overeenkomsten zijn veel groter dan eventuele verschillen.

Kerk en moskee in Abadan, Iran.

G.K In de grotere steden in Iran zoals Teheran, waar de meerderheid sjiitisch is, vallen de verschillen niet op. Maar als je het oostelijk of westelijk grensgebied gaat, dan vind je daar meer soennieten. Pas als de politiek zich ergens mee gaat bemoeien, worden de groepen tegen elkaar uitgespeeld. Of als je naar Nederland komt, dan word je je bewust van je identiteit. Daar hoort de sjia ook bij. Met andere woorden, je geloof en je gewoontes zijn niet meer vanzelfsprekend.

Z.J Wat ik wel merk, is dat sjiieten die van elders komen bijv. uit Irak of Libanon gemakkelijker met dingen omgaan. Bij voorbeeld de Alevieten die uit Turkije komen zijn vrijer en kennen minder regels. Ook de sjiieten uit Libanon hebben mindere strengere man-vrouw verhoudingen en voeden hun kinderen vrijer op.

G.K De sjia in Iran kent ook invloeden uit de pre-islamitische Perzische cultuur. Ook Irak heeft Mesopotamische invloeden. In mijn collectie illustraties heb ik een foto van een sjiitisch meisje uit de Libanon dat in een demonstratie meeloopt met ontblote rug en tatoeages daarop, zonder hoofdoek, met geblondeerd haar en een spandoek van Hizbollah. Op een andere foto, maar dan uit Iran, heb ik een meisje, het lichaam helemaal bedekt met een lang gewaad, dat door de politie in een busje wordt meegenomen omdat ze niet correct gekleed is. Libanon is meer beïnvloed door meerdere godsdiensten en culturele, etnische stromingen.

Zoals mijn vrouw zei, ik kijk naar godsdiensten als komende van dezelfde bron met verschillende lichtstralen. Dat brengt ons ook dichter bij elkaar in een multiculturele en multireligieuze maatschappij zoals in Nederland.

E.S. *Zijn er specifieke verschillen aan te wijzen die komen vanuit de pre-islamitische godsdiensten?*

G.K. De pre-islamitische godsdienst in Iran kwam van Zarathoestra. Het zoroastrisme kent de strijd tussen goed en kwaad, donker en licht. Vanwege dit dualisme zegt men soms dat het geen monotheïsme kende. Zijn aanhangers zijn ook geen vuuraanbidders zoals wordt beweerd, maar vuur is wel heilig. Er zijn nog tempels in Iran waar het vuur eeuwen niet is uitgedoofd.

Daarna ontstond ook het manicheïsme met gnostische elementen, waar eveneens een strijd was tussen de machten van de duisternis en die van het licht.

E.S. Dus jullie beiden beweren dat de overeenkomsten meer zijn na te streven dan de verschillen?

G.K. De behoeften-hiërarchie of de piramide van Maslov laat zien dat innerlijke behoeften altijd de drijfveer vormen voor elk menselijk handelen ongeacht uit welke cultuur iemand komt. Eerst moet in lagere behoeften worden voorzien voordat men aan hogere behoeften toekomt. Die hiërarchie is ook toe te passen op godsdiensten. Mensen hebben behoefte aan God, of het Grote Intellect (Hegel) en een ruimte (synagoge, kerk, moskee). In die ruimte noem je God maar hij is ook in jezelf, in ieder mens. De invloeden van de omgeving bepalen welke godsdienst je aanhangt.

E.S. Gaan sjiïeten naar aparte moskeeën?

G.K. Het hangt af van de regio. In Nederland is het anders vanwege het kleine aantal. Bij een meerderheid hebben ze eigen moskeeën. Er zijn trouwens ook moslims die helemaal niet naar de moskee gaan. Ook in Iran praktiseert niet iedereen zijn godsdienst. Veel mensen kennen hun godsdienst niet en zeggen alleen maar na: 'Dit of dat is verboden'. Maar wie bepaalt dat? Mensen vermengen godsdienst ook vaak met volksgeloof en bijgeloof.

E.S. Speelt het soefisme een rol binnen de sjia?

G.K. Soefisme is een van de wegen naar God want God moet je ook met je hart leren kennen. Er zijn soefi's onder soennieten en sjiïten. Ook elders. Zo zei Zarathoestra al: Je moet goed denken (met je hoofd), goed praten (met je tong) en goed doen (met je hand). Dit geldt voor alle godsdiensten. Er zijn veel verscheidene soefi broederschappen. Maar in het huidige Iran worden ze niet getolereerd. Er is maar één sjia in Iran, de sjia van de overheid. Vóór Khomeini bestond er een Perzische vorm van sjia, door Henri Corbin bestudeerd.

E.S. Hoe staat het met de godsdienst van jullie twee dochters, die hier zijn opgegroeid?

Z.J. Wij denken dat de godsdienst er is om een beter mens te worden. Dat proberen we aan onze kinderen door te geven. Wij hebben ze wat aangeboden en voor de rest vrijgelaten. Sommige dingen hebben ze van ons overgenomen, andere van de maatschappij. Ze geloven wel allebei in God.

E.S. Heb je ze iets speciaals van je godsdienst willen meegeven?

Z.J. Liefde en respect voor iedereen.

G.K. Theoretisch kun je zeggen vergevingsgezindheid, gastvrijheid maar dat bestaat ook in andere godsdiensten.

E.S. Zelf heb ik ontdekt dat gastvrijheid, gulheid, vrijgevigheid een karakteristiek is van islamitische landen.

Z.J. Eveneens respect voor ouderen. Maar ik weet niet of dit van het geloof komt of van de cultuur. Voor mij heeft het vooral met de cultuur te maken. Wij hebben wel van onze ouders meegekregen dat we moeten delen met onze burens, bijvoorbeeld voedsel, vooral als die zelf minder hebben.

G.K. Shaikh Abol Hassan Kharaghani (963-1033AD), een Perzische geleerde en een grote soefi meester, liet op de voordeur van zijn klooster schrijven: 'Geef iedereen die dit huis binnentreedt voedsel en vraag niet naar zijn geloof. Want iemand die bij God een leven verdient, verdient ook een maaltijd bij Abol Hassan'.

Wat onze kinderen betreft, wij hebben geprobeerd hun het beste van twee werelden te geven. Wij hopen het goede voorbeeld te hebben gegeven. Voor de rest moeten we hen vrij laten.

Z.J. Wat ik heel mooi vind in Nederland is de verrijking die ik heb gevonden door te lezen over allerlei godsdiensten.

Sjiieten in Jemen

Een nieuwe grens tussen sjiieten en soennieten die nooit heeft bestaan

door [Catherine Shakdam](#)

Inleiding: In Jemen is al geruime tijd een Arabische coalitie bezig het land te verwoesten. Niet alleen een belangrijk architectonisch erfgoed gaat verloren, ook de gewone burgers worden bedreigd en bestookt. Faciliteiten als water- en elektriciteitsvoorzieningen worden gebombardeerd, havens worden geblokkeerd. Catherine Shakdam legt uit wie de Houti's zijn en waarom zij, en in hun kielzog alle Zaidi 's worden vervolgd.

Foreign Policy Journal is een digitale publicatie die de buitenlandse politiek van de V.S. en internationale gebeurtenissen kritisch bekijkt, analyseert en commentariëert.

De huidige oorlog in Jemen is geen religieuze oorlog, maar de wereldmachten doen er alles aan om er een religieuze oorlog van te maken.

Met een volledige schending van het internationaal recht heeft Saoedi Arabië, 's werelds gewelddadigste en meest onderdrukkende regime, de oorlog verklaard aan zijn zuidelijke buur Jemen op 25 maart 2015 door een beroep te doen op een brede militaire coalitie die haar steun moet verlenen. Achter Saoedie Arabië staan Jordanië, Marokko, Bahrein, Koeweit, Qatar, Egypte, Soedan, de Verenigde Arabische Emiraten, de V.S., en Pakistan.

Terwijl argeloze Jemenieten in hun huis sliepen, liet Saoedie Arabië en zijn geallieerden een zondvloed aan bommen vallen op de hoofdstad Sana'a, zich weinig zorgen makend over de miljoenen burgers daar beneden, met de duidelijke bedoeling hun nieuwe vijand, de Houti's, te verbrijzelen.

Het nieuwe objectief van het ongenoegen van het koninkrijk, de Houti's, zijn een Jemenitische groep rebellen, afkomstig uit het noordelijke Sa'ada, met als leider Abdel Malik al Houti. De westerse en social media zijn actief

bezig geweest om hen te presenteren als de bron van alle kwaad, een groep sji'ietische rebellen die samenwerkt met Iran, de nieuwe gehate vijand, en vooral het nieuwe doel dat vernietigd moet worden.

Terwijl een dergelijk discours gemakkelijk kan worden uitgelegd als politiek beladen, heeft S.A.'s paranoïde angst dat Iran eens de ambitie zou kunnen hebben om het machtige Arabische koninkrijk te ontmantelen door de Houti's te benoemen als sjiieten en te concluderen dat dezen de totale sjiitische gemeenschap van Jemen voorstellen, alleen maar gediend om het negatieve sektarische gevoel aan te wakkeren en zo alle sjiieten in Jemen hun onvervreembare nationale burgerrechten te ontnemen. Ze maken de volgende vergelijking: Houti's zijn sjiieten en daarom zijn alle sjiieten in Jemen Houti's. Aangezien alle Houti's Iran als bondgenoot hebben en dus intrinsiek slecht zijn, moeten alle sjiieten in Jemen behandeld worden met achterdocht en uiteindelijk worden geëlimineerd.

Deze retoriek past goed bij de conservatieve religieuze attitude van S. Arabië want hij doet een beroep op het radicale religieuze leiderschap maar hij zet Jemen en alle Jemenieten in het spervuur van een gevaarlijk debat: de vrijheid van godsdienst.

Wat nog belangrijker is, een dergelijk reductie van Jemens politieke, sociale en religieuze structuur is even vooringenomen als grondig foutief.

Een beroemde Ierse politicus zei het zo: “ De donkere schaduw die we denken te zien in de verte is niet echt de berg vóór ons maar de schaduw van de berg daarachter, een schaduw uit het verleden, vooruit geplaatst naar onze toekomst. Het is de donkere modder van historisch sektarisme . We kunnen die achter ons laten als we willen”.

Wat is er eigenlijk gebeurd in Jemen dat de wereld zich gedwongen voelt om religieuze ‘naming and shaming’ toe te passen om de politieke agenda op de grond uit te kunnen voeren?

Het eerste punt dat we moeten begrijpen is dat Saoedi Arabië, de hoofdaanzetter tot geweld en de promotor van haat, zelf gedefinieerd wordt binnen de parameters van radicalisme. Waar het op neerkomt, is dat reactionaire soennitische Wahhabeten geneigd zijn om alles te verwerpen dat niet overeenkomt met hun verstaan van het goddelijke. Deze eigenschap heeft Riyad meer dan genoeg bewezen in zijn brute en vaak bloedige onderdrukingscampagne tegen sjia rechtenactivisten in de oostelijke provincie van Qatif.

Het oppakken en de daarop volgende ter dood veroordeling van Sjeikh Nimr al Nimr getuigt van de intolerantie van Saoedi Arabië tegen iedereen die of alles wat gezien wordt als een bedreiging van zijn gezag, zij het religieus, politiek of anderszins. Maar nu terug naar Jemen.

Een godsdienstles: wat is Zaydisme?

Om beter te begrijpen wat er speelt en echt te vatten welke tragedie zich ontplooit in deze eens zo vrolijke natie van Zuid Arabië moeten we terug gaan naar de socio-religieuze oorsprong van Jemen.

Jemen is een moslim natie. En ofschoon de islam functioneert als de basis waarop de grondwet is samengesteld, is het belangrijk te begrijpen dat – anders dan zijn noordelijke buurman Saoedi Arabië- Jemen in wezen een tolerant en religieus inclusief land is. Nu kan men de Jemenitische moslim evolkung indelen in twee religieuze hoofdgroepen: de soennieten in het zuiden en de Zaidi's in het noorden.

Zaidisme, de oudste tak van de sjia, verschilt niet veel van soennisme, tenminste niet op die manier zoals velen denken. Zoals soennitische islam niet gelijk staat met Saoedi Arabië, zo is zaidisme niet hetzelfde als sjitisch Iran.

Ongeveer 40% van de totale bevolking in Jemen is zaydi. Deze zaidi-traditie van Jemen gaat terug tot de 8^e eeuw van onze gezamenlijke jaartelling, toen de gemeenschap (oemma) haar eerste scheuring meemaakte. Ge-

inspireerd door Imaam Husseins kleinzoon Zayd, worden zaidi's ook wel Vijfers genoemd en verschillen zo van de hoofdstroom in de sjia, de Twaalver sjieten. Met een eeuwenoude religieuze traditie zijn de zaidi's in Jemen nauwelijks een vreemd verschijnsel of een nieuw religieus fenomeen zoals sommige media hebben gepoogd hen te portretteren. Als de wereld plotseling het zaidi karakter van Jemen ontdekt, komt dat vooral omdat het religieuze plotseling verscheen als een potentieel politieke katalysator, een gelegenheidswapen.

En toen kwamen de Houti's... Het toeval wil dat de Houti's, onderdeel van een stam uit het noordelijke Sa'ada, politiek behorend tot de Ansarallah, zaidi moslims zijn. Terwijl ze nooit een geheim hebben gemaakt van deze identiteit, heeft het feit dat ze bij de zaidi islam horen nooit gevolgen gehad voor hun politieke eisen. Zoals welke andere politieke groep dan ook in Jemen definiëren de Houti's zichzelf via hun eisen, niet via hun geloof, zoals de Saoedi's en de wereld willen doen geloven.

Waar alle Houti-stamleden – niet te verwarren met de politieke arm van de groep Ansarallah, aangezien deze groepering nu ook soennieten binnen haar rangen kent- Zaidi's zijn, zijn niet alle Zaidi's Houti's.

De Houti's zijn slechts een stam binnen de gemeenschap van Zaidi's in Jemen. Ze spreken niet namens de hele groep Zaidi's en vertegenwoordigen ze ook niet. En ofschoon de Houti's een groot aandeel hebben binnen de Ansarallah, zijn niet alle leden van de Ansarallah Houti's. Veel leiders van Ansarallah, bijvoorbeeld Ali Al Amad, behoren niet tot de Houti-stam. Deze verwarring heeft geleid tot een golf van misstanden die de Zaidi's en de gehele sjia-gemeenschap van Jemen zijn overkomen.⁴

De Sjia-rechten activiste Hawra Zakery zei: “ Als men de groeiende anti-sjia bewegingen bekijkt in het Midden Oosten, is het cruciaal dat de media

---

⁴ Het Wikipedia-artikel (<https://nl.wikipedia.org/wiki/Houti's>) lijkt zaidi's, Ansarallah en Houti's te vereenzelvigen, (noot red.)

verschil maken tussen militante groepen en de meerderheid van de Sjia bevolking om deze minderheid beter in beeld te krijgen. ...De Houti's zelf zeggen dat ze opkomen voor het Jemenitisch volk en dat ze de aspiraties van het het Jemenitische volk vertegenwoordigen dwars door alle religieuze verschillen heen..”

De sjitische boeman

De sjia-islam is de boeman geworden en staat nu voor de verwrongen religieuze ideologie, waar iedereen zo bang voor is. Maar eigenlijk weet niemand waarom. En dat geeft aanleiding tot vragen.

Waarom worden de Houti's nog steeds een sjia-rebellen groep genoemd daar waar dit met andere groepen niet gebeurt? Zelfs Alqaida niet. Waarom wordt Alqaida niet een soennitische radicale Wahhabitische terroristische groep genoemd? Of zou een dergelijke naam Saoedi Arabië verontrusten? Zou dat automatisch als gevolg hebben dat alle Wahhabiteten en soennieten als terroristen worden afgeschilderd?

Dat zou inderdaad dit gevolg hebben en dat is natuurlijk niet correct, want het is een vooroordeel en resulteert in zelfvernietiging. De religieuze kaart spelen om negatieve gevoelens aan te wakkeren en geweld zo in zekere zin te rationaliseren zal alleen maar leiden tot meer geweld en meer bloedvergieten.

Terwijl de wereld in oorlog blijft met Jemen, heeft de sjia-rechten observatie-organisatie de alarmbel geluid om een beroep te doen op de wereldmachten om hun beloften waar te maken internationale wetten en mensenrechten te respecteren en het alomtegenwoordige discours te veranderen dat Jemen van binnenuit verscheurt.

“Vrijheid van godsdienst is een onvervreemdbaar recht. De Sjia-gemeenschap van Jemen moet geen politiek doel worden dat aps in de agenda van buitenlandse machten. Mensen zouden zich niet bedreigd hoeven te voelen in hun religieuze identiteit en een gemakkelijk doelwit wor-

den van haat, gemeden door de gemeenschap als leden van een minderheid.”, zei SRW(Sjia rights Watch) in een verklaring.

SRW beweert in feite dat groepen als AlQaida en Isis profiteren van opkomende anti-sjia gevoelens, zowel in jemen als in een groter gebied . Want het debat ‘framen’ binnen de tegenstelling van sjiieten-soennieten past precies in hun politiek-religieuze verhaal. De verdedigers van de rechten van minderheden staan niet alleen achter deze bewering.

Marwa Osman, politiek analyst en commentator bij de RT benadrukte al eerder in April dat Saoedi Arabië’s anti-sjia campagne heftige repercussies hebben in heel het Midden Oosten.

“Het geweld in Jemen begon op 4 maart, toen een autobom explodeerde buiten een stadion in Beitha”, schreef SRW in het maartrapport. “Dit had als gevolg dat 10 sjiieten gedood werden en 50 gewond. Dit was slechts het begin, aangezien op 20 maart IS terroristen bommen lieten afgaan in 4 moskeeën, waardoor 143 mensen werden gedood en 350 gewond. Dit is de eerste keer dit jaar dat in de maand maart anti-sjia incidenten werden vermeld. Maar een invasie door de nabije Golfstaten kan nog meer doden opleveren. De Arabische coalitie-troepen zijn al begonnen met het doden en verwonden van sjiieten in een vluchtelingenkamp en een invasie kan niet goed aflopen”.

Wat nog meer zorgen baart, in de laatste maanden zijn Jemenitische Zaidi’s geweerd uit ziekenhuizen in de hoofdstad, hun wordt zorg geweigerd omdat ze Zaidi’s zijn. Weer een teken van oplaaierende haat, gevoed en aangewakkerd door de politiek en de media.

Hossam al Hamdi, een administrator van een van Sana’a’s ziekenhuizen, zei dat hij persoonlijk getuige was geweest van twee incidenten waarbij Zaidi patiënten werd verteld het gebouw te verlaten en elders behandeling te zoeken. “Er is veel spanning in de gemeenschappen omdat een groot aantal mensen hun politieke antipathie voor de Houti’s heeft geprojecteerd op al

de Zaidis's in Jemen.... Dit is een zorgwekkende ontwikkeling aangezien Jemen tot nu toe nooit deze problemen heeft gekend”.

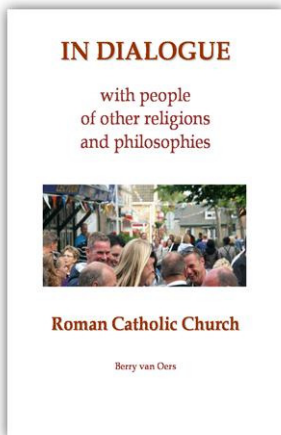
Waar Jemen in het verleden tientallen jaren en eeuwenlang veel ellende heeft gekend, was sektarisme nooit aan de orde. Moeten we geloven dat de Zaidi gemeenschap in Jemen, die al sinds de achtste eeuw bestaat, plotse-ling een potentiële dreiging is geworden voor de nationale veiligheid? Of zouden politici graag religie misbruiken om zeer wereldlijke ambities zoals geld en macht te rationaliseren.

Deze oorlog in Jemen is geen religieuze oorlog maar de grote mogelijkheden slagen er goed in om er een van te maken. Laten we ons in herinnering brengen waarom Saoedi Arabië zwaar geschut heeft ingezet in Jemen: olie en controle over de olieroute.- 10 april, 2015

<http://www.foreignpolicyjournal.com/2015/04/10/yemen-at-war-the-new-shia-sunni-frontline-that-never-was/>

Boeken

In Dialogue with People of other religions and philosophies, Berry van Oers, uitg. SRKK, Utrecht , 2015, ISBN-EAN 978-90-9029081-2. Het kost € 10,- (exclusief verzendkosten) en is te bestellen via bestel@rkk.nl

Berry van Oers gaat in het boek in op de grondslagen, de doelen en de praktijk van dialoog met andere religies. Dit gebeurt aan de hand van belangrijke Vati- caanse documenten die verschenen zijn op het ge-

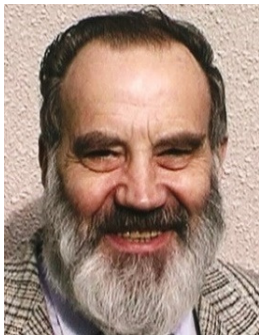
bied van de interreligieuze dialoog in de afgelopen 50 jaar, van het Tweede Vaticaans Concilie en paus Paulus VI tot en met paus Franciscus. De auteur benadrukt het belang van de interreligieuze dialoog: “Een eerste doel dat de interreligieuze dialoog dient, is het bevorderen van het samenleven in vrede en harmonie. Daarmee levert de interreligieuze dialoog een belangrijke en directe dienst aan de samenleving.” Andere doelen van interreligieuze dialoog zijn samenwerking op het terrein van gedeelde idealen en ethische waarden in het licht van religie en geloof.

Uitgaande van de waardigheid van de mens, behandelt de auteur vier vormen van interreligieuze dialoog en de plaats van religie in de samenleving.

In een tijd van radicalisering is dialoog een teken van hoop. Zeker nu we in 2015 vieren dat *Nostra Aetate* 50 jaar geleden het licht zag. Toen en ook nu is dialoog “geen optie maar een vitale noodzakelijkheid, waarvan in hoge mate onze toekomst afhangt”. Een volgende aflevering van BEGRIP zal het boek uitvoerig bespreken.

In Memoriam Prof. Dr J.D.J.Waardenburg

15 maart 1930 - 8 april 2015

Jacobus Diederik Jan Waardenburg was de oudste van drie kinderen van het hervormde predikanten-echtpaar Waardenburg-Lindeijer in Haarlem. Zijn moeder was de eerste vrouw die als ingenieur afstudeerde in Delft. Hij was gehuwd met de Arabiste Hilary Kilpatrick en werd de vader van twee zonen George en Johannes.

Waardenburg studeerde eerst rechten en daarna theologie en godsdienstfenomenologie aan de Universiteit van Amsterdam, en vervolgens Arabisch en islam in Amsterdam, Leiden en Parijs. Hij promoveerde op 7 juli 1961 aan de Universiteit

van Amsterdam bij professor C.J. Bleeker over *L'islam dans le miroir de l'occident* (Islam in de spiegel van het Westen). Het werd twee maal herdrukt.

Hij analyseerde in zijn proefschrift vijf islamkenners, die in de eerste helft van de 20ste eeuw toonaangevend waren. De Joodse Hongaar Ignaz Goldziher; de Nederlandse Leidse hoogleraar Christiaan Snouck Hurgronje, die als "moslim" schreef over Mekka en zijn regering adviseerde in Nederlands Oost-Indië; de Duitse geleerde C.H. Becker; de Amerikaan D.B. Macdonald in Hartford. Daar werden ook zendelingen voor de moslimwereld opgeleid; tenslotte Louis Massignon die zich onder meer specialiseerde in moslimmystiek. Waardenburg zou van deze vijf grootmeesters alleen Louis Massignon nog goed leren kennen. Toch werd hij zelf geen leerling van Massignon. Massignon zou een positieve invloed uitoefenen op het denken over de islam in de R.K.Kerk.

Met een V.N. beurs bestudeerde hij de universiteiten in de moslimwereld en schreef daarover een tweedelige studie. Van 1962-1963 was hij 'research associate' aan de McGill-universiteit in Montreal bij W.C. Smith. Vanaf 1964-1968 doceerde Waardenburg Arabisch en geschiedenis van het MO aan de Universiteit van Californië. Van 1968 tot 1987 was hij verbonden aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, sinds 1980 als hoogleraar islam en fenomenologie. Hij doceerde in die periode ook islam aan de Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland in Kampen.

Waardenburg was van 1987 tot 1995 hoogleraar godsdienstwetenschap aan de universiteit van Lausanne. Hij was medeoprichter en eerste voorzitter van de *Vereniging voor de studie van het Midden-Oosten en de Islam* (in de wandeling de MOI, tot voor kort de uitgever van ZEMZEM). Hij ontving eredoctoraten in Helsinki, Montreal en Jena. Zijn maatschappelijke betrokkenheid toonde hij als voorzitter van de naar hem genoemde commissie. In opdracht van het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur bracht deze niet-ambtelijke commissie in januari 1983 een beleidsadvies uit betreffende Religieuze Voorzieningen voor Etnische Minderheden in Ne-

derland (1983, 208 blz.). De Tweede Kamer nam de adviezen niet over. Als lid van de commissie maakte ik mee hoe hij zijn gesprekspartners door zijn scherpzinnige, maar tevens sympathieke vragen los kreeg. Hij won in die periode voorgoed het vertrouwen van moslims en hindoes in Nederland. Tijdens zijn Utrechtse periode hield hij ook lezingen overal in Nederland over de islam.

In Nederland werd Waardenburg vooral bekend als redacteur en mede-auteur van een veel gebruikt handboek: *Islam: Norm, ideaal en werkelijkheid* (1984). Van de vijfde, herziene en met een hoofdstuk over Europa aangevulde druk in 2000, verscheen in 2006 nog een nieuwe editie. “Reprints on demand” vinden nog steeds plaats. Hij vroeg mij de vijfde druk te verzorgen, hetgeen leidde tot een zeer intensief contact tussen Lausanne en Leusden. Het succes van dit boek was mede te danken aan het feit dat Waardenburg de medewerking had gezocht van enkele bekende buitenlandse geleerden als M. Gilsenan, J. Jomier en W. Montgomery Watt en verder van deskundigen van bijna alle Nederlandse universiteiten met een afdeling voor islamstudie. Publicaties van Waardenburg vallen bovendien op door zeer uitgebreide bibliografische en historische overzichten, kaarten, statistieken, registers en andere relevante informatie, zoals suggesties hoe de lezers zelf up to date kunnen blijven. Hij zal vooral als wetenschapper worden herinnerd.

De keuze van het onderwerp van Waardenburgs proefschrift zou programatisch worden voor zijn verdere oeuvre. Op drie onderling verbonden onderzoeksgebieden voortvloeiend uit zijn dissertatie zou hij bijzondere bijdragen leveren: (1) geschiedenis van de bestudering van de islam (2) methodologie dat wil zeggen zoeken naar de meest adequate methode om een godsdienst te bestuderen (3) relaties tussen christendom en islam.

1. Geschiedenis van de bestudering van de islam .Voor een samenvatting en afronding van vele studies op dit terrein attendeer ik op Waardenburg 's artikel over de Mustashrikûn, orientalist, in *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, Leiden, 1993, IV, 735-753. Dit lemma geeft een overzicht

over een periode van enkele eeuwen van de op- en ondergang van de oriëntalistiek, maar dan vooral voor het onderdeel betreffende de bestudering van de islam. Dit werk is in elke universiteitsbibliotheek te raadplegen. Het is ook tegen betaling online toegankelijk.

2. Methodologie

Omdat hij zich niet kon vereenzelvigen met de methodiek van grote voorgangers of tijdgenoten, bleef Waardenburg zijn leven lang zoeken naar de beste bij hem passende eigen methode om religies te bestuderen. De traditionele fenomenologie schoot volgens hem met name bij de bestudering van de islam tekort. Hij gaf van zijn eigen werkwijze voorbeelden in de genoemde publicaties. Volgens Waardenburg moet een godsdienstwetenschapper literaire kwaliteiten hebben en laten merken dat de auteur zelf geraakt is door zijn onderwerp. Het eindresultaat moet tonen waarom het beschreven fenomeen relevant is voor de gelovige van de betreffende religie. Een moslim moet zijn religie in de tekst kunnen herkennen. Zie hierover: *Religie onder de loep*, uitgeverij Ambo, 1990. Het verscheen ook in het Duits en Frans.

Waardenburg was jarenlang de 'general editor' van de serie *Religion and Reason*. Hij schreef zelf ook voor deze serie. Waardenburg nam actief deel aan congressen van vakgenoten. Bijdragen aan die congressen werden gebundeld in: *Islam. Historical, Social and Political Perspectives*, Religion and Reason, Volume 40, 2002, 436 blz. Zie mijn bespreking in *Bibliotheca Orientalis*, Leiden, Vol. LXIV, no 5-6 september-december 2007, 784-789.

3. Relaties tussen christendom en islam

Bij de bestudering van de relaties tussen islam en christendom had Waardenburg een scherp oog voor moslim visies. Zie onder meer onder zijn redactie: *Muslim Perceptions of other religions*, (1999) en als auteur *Muslims and Others Relations in Context* (2003). Ook redigeerde hij *Islam and Christianity Mutual Perceptions Since the Mid-20th Century* (Leuven, 1998) en *Muslim-Christian Perceptions of Dialogue Today Experiences and Expectations* (Leuven, 2000). Waardenburg bezocht enkele malen in-

ternationale- en Europese conferenties van christen islamologen, de *Journées Romaines* en de *Journées d'Arras*, onder meer in Rome en Marseille, en leverde daaraan waardevolle bijdragen. In 1984 was Waardenburg in Helsinki copromotor van Seppo Syrjänen: *In Search of Meaning and Identity, Conversion to Christianity in Pakistani Culture* (243 blz.). Syrjänen was stafid van het *Christian Study Centre* in Rawalpindi in Pakistan. Hij volgde Waardenburg's werkwijze. De Zwitser Jean-Claude Basset promoveerde in 1996 bij hem over *Le dialogue interreligieux, Histoire et Avenir* (503 blz.). Zelf organiseerde Waardenburg in Lausanne kleine symposia van vakgenoten, waaraan ik goede herinneringen bewaar. Hij laat een uitgebreid oeuvre na. Een goede bibliografie van zijn publicaties staat in de Wikipedia onder zijn naam.

Afscheid

Waardenburg werd vanaf januari 2014 als Alzheimer patiënt verzorgd in de Amerhorst. De afscheidsdienst voorafgaand aan de crematie vond plaats op 15 april 2015 in de Fonteinkerk in Amersfoort. De as zal in Lausanne worden bijgezet. Waardenburg laat een uitgebreid oeuvre na. Velen, wereldwijd, zijn dankbaar voor zijn collegialiteit, inspiratie en vriendschap. - Jan Slomp, Leusden, juni 2015 .

Kalligrafie: “Het lijden in dit leven dateert niet van vandaag. Het is er al vanaf de Adem”. Golbang Khorasani cf. <http://golbangkhorasani.com/?p=55>